

TAMPEREEN
AMMATTIKORKEAKOULU

LASTEN OSALLISUUS PÄIVÄKODISSA

Lastentarhanopettajien näkemyksiä osallisuudesta

Marja-Leena Saloniemi

Opinnäytetyö
Marraskuu 2017
Sosiaalialan koulutusohjelma
YAMK

TIIVISTELMÄ

Tampereen ammattikorkeakoulu
Sosiaalialan ylempi koulutusohjelma

SALONIEMI MARJA-LEENA:

Lasten osallisuus päiväkodissa
Lastentarhanopettajien näkemyksiä osallisuudesta

Opinnäytetyö 55 sivua, joista liitteitä 1 sivua
Marraskuu 2017

Lasten osallisuus on ollut tutkimusten kohteena viimeisten kymmenen vuoden ajan. Tutkimuksia on tehty sekä lasten että kasvattajien näkökulmista. Uusi varhaiskasvatuslaki (2015) velvoittaa kasvattajia ottamaan lasten ja vanhempien mielipiteet huomioon toimintaa suunniteltaessa. Osallisuudesta ja vaikuttamismahdollisuuksista on tullut vallitseva arvo. Opinnäytetyöni keskeisenä tavoitteena on selvittää, miten lasten osallisuus tulee näkyviin päiväkodin eri ryhmissä. Osallisuutta tarkastellaan ryhmien toiminnoissa, sekä toiminnan suunnittelussa, kehittämisessä ja arvioinnissa. Osallisuuden ilmenemistä tutkitaan lastentarhanopettajien näkökulmasta. Tutkimusaineisto kerättiin avoimella kyselyllä, johon osallistui kahdeksan lastentarhanopettajaa Tampereella sijaitsevasta päiväkodista. Aineisto on analysoitu sisällönanalyysin keinoin. Tarkastelun näkökulmaksi on valittu Shierin (2001) osallisuuden tasomalli, jossa lasten osallisuutta tarkastellaan kasvattajien toiminnan kautta.

Kasvattajien toiminta voidaan nähdä tärkeimpänä lasten osallisuuteen vaikuttavana tekijänä. Kasvattaja voi sekä mahdollistaa että rajoittaa osallisuuden toteutumista. Lasten ja kasvattajien välisellä vuorovaikutuksella sekä ryhmässä vallitsevalla ilmapiirillä on suuri merkitys osallisuuden kokemisessa. Lasten kuunteleminen ja heidän rohkaisemisensa kertomaan omia näkemyksiään ja mielipiteitään ovat vahva osa kasvattajien toimintamallia. Tutkimukseni tulosten mukaan lastentarhanopettajilla on selkeä näkemys ja osaaminen lasten osallisuuden mahdollistamisesta erityisesti toiminnan suunnitteluvaiheessa. Lapset nähdään aktiivisina toimijoina, joiden mielipiteillä on merkitystä.

Tutkimustuloksista ilmenee että toiminnan suunnittelu tapahtuu aikuisten toimesta mutta lapsilla on paljon vaikutusvaltaa käytännön toteutuksessa. Osallistumisen ehtona on lasten oma aktiivisuus ja aikuisten valmiudet kuunnella lasten mielipiteitä. Lapsilla on aktiivinen rooli toiminnan suunnittelussa jo alkuvaiheessa.

Mahdollisuus vaikuttaa toimintaan ja sen kulkuun kuuluu ryhmien toimintaperiaatteisiin. Lasten osallisuus ryhmien toiminnan arvioinnissa ja kehittämisessä vaatii vallan ja vastuun jakamista kasvattajien ja lasten kesken. Osallisuutta arviointiin ja kehittämiseen voidaan kuitenkin tutkimassani päiväkodissa vielä lisätä. Kasvattajat voivat pohtia omaa työtapaansa sekä yksin että yhteisesti tiimin ja työyhteisön kesken. Kasvattajien ammatillisuutta voidaan tukea käymällä keskustelua koko työyhteisön kesken.

ABSTRACT

Tampereen ammattikorkeakoulu
Tampere University of Applied Sciences
Master's Degree Programme in Social Services

SALONIEMI MARJA-LEENA:

Children's Participation in Daycare – A Kindergarten Teacher's Views of Participation

Bachelor's thesis 55 pages, appendices 1 pages
November 2017

The purpose of was to find out how children's participation will appear in different groups in daycare. Participation is reviewed in a group's activities, as well as in planning, evaluation and evolution of the activities. The aim was to examine a kindergarten teacher's views of children's participation. The data were collected through an open survey from eight kindergarten teacher in one daycare centre in Tampere. The data were analyzed through content analysis. Shier's level model of participation, is the adopted viewpoint in this study.

The personnel's actions can be seen as the most important in children's participation. The interaction between children and adults, as well as atmosphere in the daycare group, have a great influence on experience of participation.

Listening and encouraging children to express their opinions and views are strong parts of an adult's way to work. Kindergarten teachers have a clear vision and knowledge how to enable children's participation especially in the planning phase.

The results prove that planning of the activities is mostly happened by adults but children have lots of influence on practical implementation a great deal. The opportunity to influence the activities is part of principles in every group. Children's participation in evaluation and evolution requires both power and responsibility to be shared between adults and children. The professionalism of the personnel can be supported through conversations with the whole work community.

Key words: early education, children's participation

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	5
2	OPINNÄYTETYÖN TAUSTA JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ	7
2.1	Vuorovaikutussuhteet varhaiskasvatuksessa	8
2.2	Opinnäytetyön tarkoitus, tavoitteet ja tutkimuskysymykset.....	9
3	OSALLISUUS.....	11
3.1	Osallisuus varhaiskasvatusta ohjaavissa asiakiroissa	12
3.1.1	Kasvattajan rooli osallisuuden mahdollistajana.....	13
3.1.2	Osallisuus lasten itsensä kokemana	15
3.2	Osallisuuden tasomalleja	18
3.2.1	Hartin malli osallisuudesta.....	18
3.2.2	Shierin malli osallisuudesta.....	19
3.3	Teorian hyödyntäminen opinnäytetyössä	23
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	24
4.1	Kvalitatiivinen tutkimus	24
4.2	Aineistonkeruu ja sisällönanalyysi	25
4.2.1	Kysely aineistonkeruumenetelmänä.....	25
4.2.2	Sisällönanalyysi	26
4.3	Eettisyys ja luotettavuus	29
5	TUTKIMUSTULOKSIA	30
5.1	Määritelmiä osallistavasta pedagogiikasta.....	30
5.2	Osallisuus ryhmän toiminnoissa ja kasvattajan rooli.....	31
5.3	Osallisuus ryhmän toiminnan suunnittelussa.....	38
5.4	Osallisuus ryhmän toiminnan arvioinnissa ja kehittämisessä.....	41
6	POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET	43
	LÄHTEET.....	51
	LIITTEET	53
	Liite 1. Kysely lastentarhanopettajille.....	53

1 JOHDANTO

Varhaiskasvatuslaissa säädetään lapsen oikeudesta varhaiskasvatukseen. Tällä tarkoitetaan lapsen tavoitteellista ja suunnitelmallista kasvatuksen, hoidon ja opetuksen kokonaisuutta, jossa painottuu erityisesti pedagogiikka. Varhaiskasvatusta voidaan järjestää päiväkodeissa (päiväkoti) tai yksityisessä kodinomaisessa hoitopaikassa (perhepäiväkoti). Päivähoito on järjestettävä siten, että se tarjoaa kasvatukselle ja hoidolle sopivan paikan ja jatkuvan hoidon sinä vuorokauden aikana, kun sitä tarvitaan. (Varhaiskasvatuslaki 580/2015, 1 §; 2 §) Varhaiskasvatuksen tavoitteena on tukea lapsen edellytyksiä oppia ja edistää kokonaisvaltaista ja iän mukaista kehitystä, kasvua, hyvinvointia ja terveyttä. Niin ikään lain tavoitteena on toteuttaa leikkiin, liikkumiseen, taiteisiin ja kulttuuriin perustuvaa pedagogista toimintaa, turvata lasta kunnioittava toimintatapa ja mahdollisimman pysyvät vuorovaikutussuhteet kasvattajien ja lasten välillä ja tunnistaa yksilöllinen tuen tarve. Osallisuuden varmistaminen ja lapsen mahdollisuus vaikuttaa omiin asioihin, sekä kasvatuskumppanuus huoltajien ja henkilöstön välillä ovat myös laissa määriteltyjä tavoitteita. (Varhaiskasvatuslaki 580/2015, 2a §)

Osallisuutta ei oltu mainittu erikseen varhaiskasvatuslain aiemmassa säädöksessä. Ennen muutosten tekemistä Opetushallitus tarjosi kaikille kansalaisille mahdollisuuden osallistua varhaiskasvatussuunnitelman perustetyöhön verkkokommentoinnin muodossa. Kommentointi oli avoinna Opetushallituksen verkkosivuilla marraskuussa 2015. Vastaajina olivat niin huoltajat kuin varhaiskasvatuksen henkilöstö. Kommentoinnin aiheina olivat varhaiskasvatuksen hyvät käytännöt ja kehittämiskohteet, osallisuus, sekä millaisia tulevaisuuden taitoja ja valmiuksia lasten olisi hyvä saada jo varhaiskasvatuksessa. Osallisuuteen liittyvät asiat nousivat keskeisimmiksi. (verkkosivusto oph.fi)

Osallisuus varhaiskasvatuksessa on tärkeä ja ajankohtainen tema. Osallisuuden lisäämiseen jokapäiväisissä toiminnoissa tulee kiinnittää huomiota sekä lasten että vanhempien osalta. Osallisuuden ja osallistamisen välinen ero tulee tiedostaa ja kasvattajien tehtävänä on muuttaa toimintatapojaan osallisuutta edistäviksi.

Tässä opinnäytetyössä on tarkoitus selvittää, miten lasten osallisuus tulee näkyviin päiväkodin eri ryhmissä lastentarhanopettajien näkökulmasta. Osallisuuteen tulee kiinnittää entistä enemmän huomiota uuden varhaiskasvatuslain puitteissa. Laki *velvoittaa* ja antaa

työkaluja kasvattajien käyttöön. Varhaiskasvatuksen rooli lapsen elämässä on tärkeä ja osallistavalla toimintatavalla voidaan vaikuttaa myös lasten tulevaisuuden kansallisdemokraattisiin taitoihin. Hyvä itsetunto, kokemukset aidoista vaikuttamismahdollisuuksista ja yhteisöön kuulumisen tunne suojaavat syrjäytymiseltä. Varhaiskasvatuksen tehtäviin kuuluu osallisuuden mahdollistamisen myötä opettaa lapsille näitä taitoja.

2 OPINNÄYTETYÖN TAUSTA JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tampereen kaupungin varhaiskasvatussuunnitelmassa (2017) määritellään varhaiskasvatuksen oppimisympäristölle tietyt kriteerit. Oppimisympäristön tulee olla lasta kehittävä ja oppimista edistävä, sekä turvallinen ja terveellinen. Oppimisympäristöllä tarkoitetaan kaikkia tiloja, paikkoja, tarvikkeita ja välineitä, yhteisöjä ja käytäntöjä, jotka tukevat osaltaan lapsen kasvua, kehitystä ja oppimista sekä vuorovaikutustaitoja. (Tampereen kaupungin varhaiskasvatussuunnitelma 2017, 28)

Päiväkoti fyysisenä toimintaympäristönä pitää sisällään kokonaisuuden, joka luo turvallisen perustan lapsen kokonaisvaltaiselle hyvinvoinnille. Suomessa on tehty aiheesta kuitenkin suhteellisen vähän tutkimuksia. Hyvän fyysisen toimintaympäristön tunnuspiirteitä ovat muun muassa tilojen esteettisyys ja muunneltavuus tarpeen mukaan, liikkumisen ja leikin mahdollistaminen, ergonomia ja turvallisuus, aikuissuhteiden pysyvyys ja tuttuus, kiireettömyyden tunne ja lapsen mahdollisuus edetä oppimisessaan omaan tahtiin. Fyysiseen toimintaympäristöön kuuluvat kaikki päiväkodin käytössä olevat tilat sisällä ja ulkona.

Päiväkodin toimintakulttuuria määrittävät tarkat aikataulut. Ruokailut, lepoaikat ja ulkoilu ovat tyypillisimmät ulkoa päin aikataulutetut toiminnat. Toiminta on tämän lisäksi usein sidottu tiettyihin toimintapaikkoihin. Päiväkodin fyysiseen toimintaympäristöön ja leikkivälineisiin liittyy myös kasvattajien omia asenteita ja arvoja.

Sosiaalisena toimintaympäristönä päiväkotiin liittyvät kasvattajat, hoidossa olevat lapset sekä heidän vanhempansa ja muut lapsen lähipiiriin kuuluvat aikuiset. Perheet muodostavat päiväkotien asiakaskunnan. Sosiaaliseen toimintaympäristöön liittyy olennaisesti vuorovaikutus. Sosiaalisten taitojen ja vuorovaikutustaitojen harjoittelu on erityisen tärkeää, koska lapset kasvavat kulttuurisesti, kielellisesti ja katsomuksellisesti moninaisessa maailmassa. Kasvattajat ohjaavat lapsia hyviin tapoihin ja ystävällisyyteen. Toimimalla yhteistyössä muiden kanssa vuorovaikutustaidot harjaantuvat ja lapsi oppii tarkastelemaan asioita eri näkökumista. (Tampereen kaupungin varhaiskasvatussuunnitelma 2017, 20)

Päiväkodin perustoimintoihin kuuluvat päiväkotiin saapuminen ja kotiin lähteminen, pu-
keutumis- ja riisuuntumistilanteet, peseytyminen ja wc-toiminnot, ruokailut, ulkoilu, le-
pohetket ja nukkuminen, siirtymiset paikasta tai tilanteesta toiseen sekä vapaa oleskelu.
Perustoiminnot täyttävät suurimman osan päiväkodissa vietetystä ajasta. Lasta ohjataan
omatoimisuuteen ja itsenäiseen toimimiseen. Perustoimintojen yhteydessä on mahdollista
toteuttaa osallistavaa pedagogiikkaa. Kasvattajien tärkein työväline on tieto lapsen kehi-
tyksen eri vaiheista ja osa-alueista.

2.1 Vuorovaikutussuhteet varhaiskasvatuksessa

Lapsen kohtaaminen ja vuorovaikutus ei rajoitu vain tiettyihin hetkiin, vaan on läsnä kai-
kessa arjessa – puheet, ilmeet, äänensävyt ja äänenkäyttö, lapsen kuuleminen ja kuunte-
leminen ovat osa vuorovaikutusta. Myös aikuisten keskinäisellä vuorovaikutuksella on
merkitystä. Karlsson (2014) toteaa, että ihmisen synnynnäisiä valmiuksia on halu oppia
uutta vuorovaikutuksessa uiden kanssa ja uteliaisuus. Tämä ominaisuutemme on hengissä
selviämisen edellytys. (Karlsson 2014, 160)

Ryhmässä oleminen ja toimiminen tarjoavat lapselle parhaimmillaan kokemuksen yhtei-
söön kuulumisesta. Iällä ja sosiaalisuudella temperamenttisenä piirteenä on vaikutus sii-
hen, miten kukin lapsi selviää (viihtyy) ryhmässä. Kasvattajien tehtävänä on tutustua lap-
seen ja hänen ominaispiirteisiinsä, sekä hyväksyä, että jokainen kokee ryhmässä olemisen
eri tavalla. Vuorovaikutussuhteiden merkitys päiväkotien eri ryhmissä on näin ollen mer-
kittävä. Turvalliseksi kokemassaan ryhmässä lapsi saa kokemuksen, että häntä kuunnel-
laan ja kuullaan, kannustetaan ja rohkaistaan, kiusaamistilanteisiin puututaan ja lasten
kanssa keskustellaan. Vuorovaikutus tutun ja turvallisen aikuisen kanssa on lapselle
yleensä helppoa mutta suhteessa toisiin lapsiin on enemmän haasteita. Vertaissuhteilla
tiedetään olevan yhteys psykososiaaliseen kehitykseen. Ryhmässä opetellaan ryhmässä
olemisen taitoja ja erilaiset ryhmäroolit antavat valmiuksia aloitteiden ja päätösten teke-
miseen sekä oman paikan löytämiseen ryhmässä. (Järvinen & Mikkola 2015, 25-30)

Päiväkotien perusyksikköinä ovat kunkin lapsiryhmän kanssa työskentelevät tiimit, jotka
muodostuvat useimmiten lastentarhanopettajasta ja lastenhoitajista. Kim Polamo on tut-
kinut pro gradu-tutkielmassaan lapsen emotionaalisten tarpeiden kohtaamista päiväkodin

työpari- ja tiimityössä. Hän tuo esille, ettei työparityöskentelystä ole juurikaan tutkimuksia tai kirjallisuutta. Polamo mainitsee tutkijoista Helanderin ja Seinän, jotka ovat pohtineet lähinnä kouluissa tapahtuvaa työparityöskentelyä vuonna 2007. Työparityöskentely ei ole eristäytymistä muusta työyhteisöstä. Päivähoidossa tapahtuu usein päivän mittaan luonnonmukaista työpariutumista (ns. luomutyöpari). Pakotettuina parien välille ei pääse muodostumaan toimivaa suhdetta, mutta parhaimmillaan työparityöskentely on antoisaa yhdessä työskentelyä. (Polamo 2010, 33-34)

2.2 Opinnäytetyön tarkoitus, tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni käsittelee lasten osallisuutta päiväkodin toiminnoissa sekä osallisuutta ryhmien toiminnan suunnittelussa, arvioinnissa ja kehittämisessä. Olen itse työskennellyt lastentarhanopettajana yli kymmenen vuotta, ja minua on kiinnostanut jo pitkään lasten osallisuus ja heidän vaikuttamismahdollisuutensa omaan päiväkotipäiväänsä. Työurani aikana olen usein törmännyt ajatukseen ”kun näin on tehty aina” ja pohtinut (välillä kritisoinutkin) vallalla olevien toimintatapojen toimivuutta lasten näkökulmasta. Tutkimukseni antoi minulle mahdollisuuden saada selville muiden oman ammattiryhmäni edustajien näkemyksiä lasten osallisuudesta.

Tutkimukseni tarkoituksena oli selvittää, mikä on lasten osuus päiväkodin eri ryhmien toiminnan suunnittelussa, arvioinnissa ja kehittämisessä. Lisäksi halusin tietoa siitä, miten päiväkodin lastentarhanopettajat määrittelevät osallistavan pedagogiikan. Tutkimukseni kohteeksi valitsin erään tamperelaisen päiväkodin. Tutkimukseni kohderyhmäksi valitsi lastentarhanopettajat, joilta pyysin vastauksia avoimen kyselyn muodossa. Tutkimuksen kohteena olevassa päiväkodissa toimii kolmen esiopetusryhmän lisäksi ilta- ja vuorohoitoryhmä, integroitu ryhmä, sekä viisi sisarusryhmää. Ryhmien koot vaihtelevat 13 lapsen ryhmästä aina liki viidenkymmenen lapsen ryhmään. Päiväkoti on yksi isoimmista Tampereen kaupungin alaisuudessa toimivista päiväkodeista. Lastentarhanopettajia päiväkodissa työskentelee 11 ja lastenhoitajia sekä päiväkotiaavustajia noin parikymmentä.

Tutkimuksen tavoitteena oli saada näkökulmia lasten osallisuuteen, jotta kasvattajat voivat jatkossa kiinnittää huomiota omaan toimintaansa osallisuuden mahdollistajina toiminnan kaikissa vaiheissa suunnittelusta arviointiin ja kehittämiseen. Tutkimuksen myötä

kasvattajilla on mahdollisuus pohtia omaa toimintaansa sekä yksilötasolla, että yhteisesti koko työyhteisön kesken. Tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää työyhteisössä sekä yleisen keskustelun pohjana, että yksikön esimiehen pitämässä henkilökohtaisissa kehityskeskusteluissa. Tutkimusten tulosten pohjalta tullaan laatimaan esimiehen käyttöön tarkoitettu lomake kasvattajien toimintatapojen arviointiin ja kehittämiseen osallisuuden mahdollistaja.

Tutkimuskysymykseni ovat:

- Miten lastentarhanopettajat määrittelevät osallistavan pedagogiikan?
- Miten lasten osallisuus näkyy päiväkodissa eri ryhmien toiminnoissa ja miten aikuinen voi omalla toiminnallaan lisätä osallisuutta?
- Miten lapset osallistuvat oman ryhmänsä toiminnan suunnitteluun?
- Miten lapset osallistuvat oman ryhmänsä toiminnan arviointiin ja kehittämiseen?

3 OSALLISUUS

Osallisuuden mahdollistaminen lähtee lasten tarpeista ja lapsille annetusta mahdollisuudesta vaikuttaa ja osallistua omaa elämäänsä koskeviin asioihin ja päätöksiin. Varhaiskasvatuksessa osallisuus korostaa lapsen sijaan yhteisöllisyyttä. Lasta tai aikuista ei nosteta keskiöön, vaan heidät nähdään tasavertaisina toimijoina. (Komulainen 2014, 23)

Osallisuus käsitteenä näyttäytyy eri ihmisille eri tavoin ja saattaa sen vuoksi aiheuttaa hämmennystä, kun huomataan, että yksilöiden tavoitteet eroavat toisistaan. Osallisuus päiväkodissa ei tapahdu ilman huomion kiinnittämistä osallisuuden edellytysten kasvatukselliseen tukemiseen. Tavoitteena on, että osallistuminen syventää yhteisöön kuulumisen tunnetta, jolloin kuulumisen tuntu saa osallistumaan edelleen. Lapselle ominaiset toimintatavat (leikki, liikunta, tutkiminen ja taiteellinen kokeminen) ovat varhaiskasvatuksessa toiminnan lähtökohtana, jolloin sosiaalipedagoginen toimintatapa lasten osallisuuden vahvistajana sopii hyvin varhaiskasvatuksen kentälle. (Nivala & Ryyänen 2013, 25, 30-35)

Lasten osallisuutta päivähoidossa on perinteisesti peilattu aikuisen toiminnan kautta. Piironen (2007) mukaan osallisuus vaatii tasavertaista vuorovaikutusta niin aikuisten ja lasten, kuin lasten keskinäisissäkin tilanteissa. Lapsi oppii samalla kuuntelemaan ja ymmärtämään muiden näkemyksiä ja näkökulmia ja ottamaan nämä asiat huomioon yhteisessä päätöksenteossa. (Piironen 2007, 7)

Työyhteisön kehittäminen ja yksittäisten työntekijöiden omien asenteiden ja arvojen muuttaminen ovat osallisuuteen mahdollistavan prosessin avainasemassa. Esimiehen antamalla tuella on valtava merkitys siinä, onnistuuko työyhteisö muuttamaan toimintatapojaan ja miten kehittämistyö päiväkodeissa onnistuu (Mäkitalo, Nevanen, Ojala, Tast & Venninen 2011).

Osallisuuden voidaan ajatella olevan kasvattajien työväline, joka määrittelee varhaiskasvatuksen pedagogiikkaa. Oppimisympäristön suunnittelu ja toteuttaminen nousevat näin ollen merkittävään asemaan aikuisten toiminnassa. Risto Keskinen ja Jarmo Lounassalo (2011) ovat pohtineet pedagogista dokumentointia yhtenä osallisuutta lisäävänä ja kasvatusyhteisöä lujittavana työtapana. Päivähoidossa dokumentoinnin ei tarvitse täyttää tie-

teellisen tutkimuksen menetelmällisiä vaatimuksia. Se on lasten kokemusten tallentamista ja sen tarkoituksena on olla kaikessa rauhassa lasten itsensä tulkittavana. Dokumentoinnin avulla päästään entistä syvempään vuorovaikutukseen vanhempien kanssa ja vahvistetaan parhaillaan keskinäistä kasvatuskumppanuutta päivähoidon ja perheiden välillä. Pedagoginen dokumentointi tutustuttaa lapsen elämysmaailmaan, se tuo tehdyn toiminnan konkreettisesti tarkasteluun ja rikastuttaa aikuisen ja lapsen välistä vuorovaikutusta ja tuo tilaa tulkinnoille. (Keskinen & Lounassalo 2011, 206-208)

3.1 Osallisuus varhaiskasvatusta ohjaavissa asiakiroissa

YK:n Lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12 artiklan ensimmäisessä pykälässä sanotaan: ”*Sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti.*” Artiklan 13 mukaan: ”*Lapsella on oikeus ilmaista vapaasti mielipiteensä. Tämä oikeus sisältää vapauden hakea, vastaanottaa ja levittää kaikenlaisia tietoja ja ajatuksia yli rajojen suullisessa, kirjallisessa, painetussa, taiteen tai missä tahansa muussa lapsen valitsemassa muodossa.*” (Lasten oikeuksien yleissopimus 1989)

YK:n lapsen oikeuksien sopimus on merkittävin asiakirja lapsen oikeuksista puhuttaessa. Lapsuus nostetaan aikaisempaa tasa-arvoisempaan asemaan yhteiskunnassa. Lapsen oikeuksien sopimus on laadittu pohjautuen samoihin periaatteisiin kuin moderni lapsuuskäsitys, jossa lapsi nähdään aktiivisena toimijana eikä vain passiivisena vastaanottajana häntä itseään koskevissa asioissa. Leena Turjan (2007, 168) mukaan moderni lapsuuskäsitys korostaa lasten pätevyyttä ja tasa-arvoisuutta kansalaisina. Lapsilla on näin ollen oikeus ilmaista omia näkemyksiään ja osallistua heitä itseään koskeviin päätöksentekoihin ikäänsä ja kehitystasoonsa sopivalla tavalla (Heikka, Hujala & Turja 2009, 81).

Suomen varhaiskasvatuslaki on vuodelta 1973. Lakia uudistettiin vuonna 2015. Uudistuksessa painotetaan erityisesti pedagogiikkaa ja osallisuutta. (Varhaiskasvatuslaki 580/2015, 1 §) Osallisuus tulee huomioida sekä lasten että vanhempien osalta. Suomen perustuslaissa kerrotut perusoikeudet koskevat myös lapsia, esimerkiksi oikeus vaikuttaa omiin asioihin (Varhaiskasvatuslaki 36/1973, 2 §; Perustuslaki 731/1999, 6 §, 19 §).

Lapsen oikeuksien sopimus toimii myös valtakunnallisen varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden arvopohjana (Kaskela & Kronqvist 2007, 10). Varhaiskasvatussuunnitelman (VaSu) perusteissa esitellään muun muassa varhaiskasvatuksen tehtävä ja yleiset tavoitteet, toimintakulttuuri ja pedagogisen toiminnan suunnittelu ja toteuttaminen sekä sen arviointi. Varhaiskasvatuksen perusteet on ”*varhaiskasvatustilain perusteella Opetushallituksen antama valtakunnallinen määräys, jonka mukaan paikalliset ja lasten varhaiskasvatussuunnitelmat laaditaan ja varhaiskasvatus toteutetaan.*” (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016, 8) Se velvoittaa näin ollen varhaiskasvatuksen järjestäjiä oikeudellisesti. Määräysten lisäksi asiakirja pitää sisällään joukon paikallisesti päätettäviä asioita. Yksi paikallisesti päätettävä asia on paikallinen varhaiskasvatussuunnitelma, joka jokaisen kunnan on laadittava. Tämän lisäksi varhaiskasvatuksessa laaditaan jokaiselle lapselle oma henkilökohtainen varhaiskasvatussuunnitelma.

3.1.1 Kasvattajan rooli osallisuuden mahdollistajana

Kasvattajalla tarkoitetaan tässä yhteydessä päiväkodissa työskentelevää aikuista. Päiväkodeissa työskentelee lastentarhanopettajia, lastenhoitajia ja avustajia ja laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön pätevyydestä määrittelee sen, keitä päiväkotiin palkataan työsuhteeseen. Kasvattajan toiminta lasten kanssa voi olla lasta huomioivaa ja aktivoivaa tai toisaalta myös osallisuutta estävää. Kasvattajan aito läsnäolo antaa lapselle tunteen, että häntä arvostetaan. Aito läsnäolo tuo tunteen turvallisesta aikuisesta, johon hän voi luottaa kaikkina hetkinä.

Leinonen (2010) viittaa pro gradu-tutkielmassaan Riihelään, jonka mukaan työntekijä joutuu pohtimaan lapsen osallisuutta miettiessään asiaa täysin eri näkökulmasta, kuin toimiessa aikuisen kanssa. Arvioinnin kohteeksi tulee muun muassa se, mitä lapset mielipiteillään ja kokemuksillaan haluavat aikuisille viestittää, sekä oma ammatillisuus turvallisen hoitopaikan tarjoajana. Lapsen osallisuuden kokemus lisääntyy, kun aikuinen (ammattilainen) kohtaa hänet subjektina ja aktiivisena ihmisenä. Kasvattajan ei tule olla kaiken tietävä, vaan lapsen kanssa käydään tasa-arvoista keskustelua. (Leinonen 2010, 15) Kasvattajalle avautuu mahdollisuus tarkastella omaa pedagogista ajatteluaan ja toimintamallejaan lapsia kuuntelemalla ja keskittymällä heidän näkökulmiinsa. Avoin mieli tarjoaa uusia ajatuksia kasvattajan toiminnan suhteen voi kehittää hänen ammatillisuuttaan sekä asiantuntijuuttaan. Oppimisesta tulee näin ollen vastavuoroista. (Akola 2007, 22)

Lapsen näkökulmien huomioon ottamisessa on Turjan (2007) mukaan kysymys kasvattajan omien asenteiden ja lähtökohtien muuttamisesta. Näin kasvattaja kykenee tulkitsemaan ja kuulemaan lasten ajatuksia selkeämmin. Lasten mielipiteet on otettava vastaan avoimin mielin ja vakavasti. Se, mikä on aikuiselle merkityksellistä, saattaa lapsen näkökulmasta olla vähemmän tärkeää. (Turja 2007, 175) Myös Karlsson (2005) on nostanut esille kasvattajan toiminnan osallisuuden mahdollistajana. Aikuisen toimintatavat vaikuttavat lasten aktiivisuuteen ja vaikuttamisen mahdollisuuksiin hyvinkin vahvasti. Vastavuoroinen ja lapsen aidosti kohtaava ja kuunteleva aikuinen pyrkii selvittämään lasten ajatuksia sekä ottamaan selvää, millä eri tavoilla tähän päästään. Tiedonkeruu mahdollistaa lapsiin tutustumisen. (Karlsson 2005, 38-39)

Aikuinen saattaa tiedostamattaan omalla toiminnallaan estää lasten osallisuuden. Tällaisia hetkiä voivat olla vuorovaikutukseen liittyvät tai vaikkapa tunneperäiset seikat. Karlssonin (2005) mukaan aikuinen voi toiminnallaan yrittää vahvistaa lapsen kautta omia mielipiteitään tai kehittämään ja muuttamaan lasten toimintatapoja itselleen tärkeäksi. Lapsesta tulee aikuisten toiminnan kohde. (Karlsson 2005, 36-38)

Tuulikki Vennisen (2014) kirjoittamassa artikkelissa ”Vaikuttamisen ympyrä varhaiskasvatuksessa” tarkastellaan varhaiskasvatustyön rajallisia voimavaroja ja sitä, mihin asioihin kehittämistyössä keskittymällä osallisuuden mahdollistaminen olisi tehokkainta Venninen kertoo artikkelissaan osallisuuteen vaikuttavista esteistä. Esteet on luokiteltu viiteen eri luokkaan. Näitä esteitä ovat työntekijöiden ammatillisiin taitoihin liittyvät, työhyvinvointiin liittyvät, lasten erityistarpeisiin liittyvät, rutinoituneisiin käytäntöihin sekä suhdelukuihin liittyvät asiat. (Venninen 2014, 155-169)

Ammatillisuuden esteisiin liittyvät vahvasti osallistavien toimintatapojen puute ja oma ammatillinen osaaminen sekä itsehallintataidot. Koulutuksessa luodaan perusta tietämykselle lapsen kokonaisvaltaisesta kehityksestä. Arjen työssä lasten havainnointi antaa pohjan lapsen ja lapsiryhmän tuntemiselle, joka on avainasemassa toiminnan suunnittelun kannalta.

Työhyvinvointiin liittyy olennaisesti väsymyksen ja kiireen tuntu, jotka johtuvat suurilta osin priorisointi- ja organisointikykyjen puutteesta.

Lasten erityisen tuen vaatimuksiin liittyvillä esteillä tarkoitetaan aikuisten vahvaa ammattitaitoa vaativien asioiden esiintymistä. Nämä voivat asettaa ristiriitaisia vaatimuksia lapsiryhmän osallisuuden tukemiselle. Erityistä tukea vaativilla lapsilla on diagnosoitu vaikeuksia kehittymisessään, jolloin he tarvitsevat jatkuvaa yksilöllistä tukea aikuisilta. Tämä vie aikaa muilta ryhmän lapsilta sekä toimintaan tarkoitetuilta resursseilta.

Rutinoituneet toimintatavat ja työskentelymallit nousevat esille lasten osallisuudesta puhuttaessa hyvinkin voimakkaasti. Aiemmin vallalla ollut aikuisjohtoinen pedagogiikka painotti aikuisen ryhmänhallintataitoja, toiminnan lähtemistä aikuisen omista ideoista sekä perinteistä. Tarvitaan rohkeutta muuttaa omia tapojaan. Myös työyhteisön esimiehen rooli muutoksessa on merkittävä.

Arkeen liittyy vahvasti myös sekä lasten että aikuisten läsnäolo päivittäin. Työntekijät voivat vaikuttaa itse hyvin vähän ulkoapäin asetettuihin asioihin, kuten suhdelukujen tosialliseen toteutumiseen. Käytännössä tämä tarkoittaa puutetta henkilökunnan määrässä (sairaus- ym. poissaolot) sekä kulloinkin olevassa lasten lukumäärässä. Esimerkiksi tilanteessa, jossa yksi aikuinen joutuu yksin vastaamaan suuresta määrästä lapsia, on vaikea syventyä mihinkään erillisen ryhmän kanssa toimimiseen (Venninen 2014, 160-169).

3.1.2 Osallisuus lasten itsensä kokemana

Irtamo (2013) viittaa lapsen omasta kokemuksesta osallisuuteen nähden Allardtin jo klassikoksi muodostuneeseen käsitteeseen hyvinvoinnin elementeistä. Elinolot, itsensä toteuttaminen ja sosiaaliset suhteet ovat kolme keskeistä hyvinvoinnin ulottuvuutta.

Elinoloista puhuttaessa tarkoitetaan lapsen käytössä olevia resursseja. Näihin vaikuttavat perheen resurssit, jotka vanhemmat jakavat omiin ja lasten tarpeisiin. Itsensä toteuttaminen pitää sisällään osallisuuden omaa elämää koskeviin toimiin, päätöksiin ja tekemisiin. Kun lapselle annetaan mahdollisuus kehittää ja käyttää voimavarojaan, saa hän kokemuksen elämän merkityksellisyydestä. Kyse on näin ollen inhimillisen olemassaolon kannalta merkittävästä henkisestä tarpeesta. Sosiaalisilla suhteilla ja yhteisyyssuhteilla tarkoitetaan tässä kaikkia ihmissuhteita, joita lapsen elämässä on. (Irtamo 2013, 7)

Lapsen osallisuudessa on näin ollen pohjimmiltaan kyse siitä, miten lapsi itse voi olla mukana määrittämässä, toteuttamassa ja arvioimassa toimintaa, jota hänen etujensa turvaamiseksi tehdään. Osallisuus kuvaa toimintaa lapsen itsensä kannalta. Lapsen osallisuus nähdään arjessa toimintaa ohjaavana mallina (lapsi itse toimijana), lapsen sosiaalisissa suhteissa sekä kokemuksena (tunnetasolla). (Irtamo 2013, 7)

Osallisuus varhaiskasvatuksessa rakentuu vuorovaikutustilanteissa lasten ja aikuisten välillä, mutta myös yksilön ja ryhmän välisessä vuorovaikutuksessa. Marika Korpin ja Johanna Latvalan pro gradu tutkielmasta tulee esille, että osallistava vuorovaikutuksen malli tukee lapsen osallisuuden toteutumista päiväkodin arjessa (Korppi & Latvala 2010).

Tullessaan kuulluksi, lapsi tuntee itsensä myös arvostetuksi ja hyväksytyksi. Osallisuutta ei koeta yksin, vaan se tapahtuu ryhmätilanteissa. Lapsi oppii erilaisia yhteistyötaitoja, kun hän toimii yhteistyössä toisten lasten ja aikuisten kanssa. Ryhmässä lapsi harjoittelee asettumista toisen asemaan ja ymmärtää kunnioittaa myös muiden mielipiteitä, jos hän on saanut itse kokemuksen kuulluksi tulemisesta (Korppi & Latvala 2010, 26-27).

Turja painottaa tunnekokemuksen keskeisyyttä lapsen osallisuudelle (Turja, 2011). Nämä ovat lapsen kokemuksia merkityksellisistä tilanteista tai kohtaamisista arjessa, joita ei voida määrittää aikuisen toimesta taikka ajatella, että pelkkä toimintaan osallistuminen toisi osallisuuden kokemuksen. Osallisuus ei tarkoita pelkästään osallistumista tai läsnä olemista, vaan oleellista on yksilön oma vaikutusmahdollisuus siihen toimintaan, jossa he ovat osallisina.

Osallisuus näyttäytyy usein monenlaisena toimintana ja Leena Turjan (2011) kehittämässä osallisuuden ulottuvuudet-mallissa tuodaan yhteen erilaiset näkökulmat, joista lasten osallisuutta voidaan tarkastella päiväkotimaailmassa. Turjan mallissa ensimmäinen ulottuvuus, valtaistumisen ulottuvuus, käsittelee lasten ja aikuisten välisiä valtasuhteita. Lapsille kerrotun tiedon määrä ja vaikutusmahdollisuudet vaikuttavat Turjankin mukaan osallisuuteen. Valtaistumisessa on kysymys toisin sanoen todellisista vaikuttamiskokemuksista. Lasten omat kokemukset heidän mahdollisuuksistaan vaikuttaa lisääntyvät, kun heille annetaan tietoa toiminnan tavoitteista ja tarkoituksista. Kun tietoa jaetaan aikuisilta lapsille, vaikuttaa se lasten aloitteisiin ja ideoihin ja heillä on mahdollisuuksia olla päättämässä tulevasta toiminnasta. (Turja 2011, 48-49)

Turjan moniulotteisuus-mallin toinen ulottuvuus, osallisuuden aste ja vaikutuspiiri, määrittelee osallisuuden sen mukaan, keitä toiminta tai tilanne koskee. Lasten mahdollisuudet vaikuttaa henkilökohtaisiin asioihinsa sekä keskinäiseen kanssakäymiseensä ovat heille osallisuuden helpoin tapa. Yhteisistä asioista päättäminen lasten ja aikuisten kesken on lapsille vaikeinta. Turja tuo kirjassaan esille esimerkkeinä tällaisesta vaikuttamisesta lasten suunnitteleman kevätjuhlan tai projektien ideoinnin ja suunnittelun. (Turja 2011, 50)

Kolmas ulottuvuus, ajallinen ulottuvuus, koskee aikaa. Osallistavan toiminnan kesto ja vaikutukset yksilöihin ovat tarkasteltavana tässä ulottuvuudessa. Osallisuuden vaikutukset olla kauaskantoisia tai kertaluontoisia ja tunne osallisuudesta joko lyhyt- tai pitkäkestoisia. Turjan mukaan kertaluontoisiin asioihin on helpommat mahdollisuudet vaikuttaa mutta toisinaan kertaluontoiset asiat saattavat laajentua toistuviksi toiminnan muodoiksi. (Turja 2011, 50)

Neljäntenä osallisuuden ulottuvuutena Turja mainitsee osallisuuden tunnetason, johon kuuluvat ideointi-, suunnittelu-, päätöksenteko-, toimeenpano- ja arviointiosallisuudet, sekä osallistumisosallisuus, tieto-osallisuus ja osallisuus materiaalisiin resursseihin. Ideointi-osallisuus pitää sisällään lapsella olevan tiedon eri mahdollisuuksista. Lasten tulee päästä mukaan osalliseksi jostakin asiasta, jotta hän siitä saamiensa kokemusten perusteella voisi lähteä ideoimaan jotakin uutta. Suunnitteluosallisuudessa ideat muovataan konkreettisiksi toiminnoiksi. Aikuisen tehtävänä on antaa aikaa ja olla kärsivällinen. Päätöksiä tehdessä varmistetaan, että kaikki ovat ymmärtäneet, mitä suunnitelmien pohjalta ollaan tekemässä ja saadaan lapset motivoituneiksi todellisten päätösten tekemiseen. Kun lapsille on syntynyt todellinen tunne omista vaikuttamismahdollisuuksistaan, ei heille ole enää yhdentekevää, kuka tai ketkä päätöksiä tekevät.

Toimeenpano-osallisuuden tasolla lapset saavat kukin omia vastuutehtäviä ja ryhmän tehtäviä jaetaan sekä lapsille että aikuisille. Aikuisille on usein helpompaa vastaanottaa lasten ideoita mutta muokata ne ilman lasten osallistumista suoraan toiminnaksi. Osallistumisosallisuudessa onkin kysymys lasten tietoinen mukaan ottaminen toiminnan suunnitteluun ja arviointiin. Tunne-osallisuuden toteutuminen vaatiikin paitsi lasten tieto-osallisuutta, myös osallisuutta materiaalisiin resursseihin. Tieto-osallisuus on lapsille kerrottua informaatiota yhteisön toiminnasta ja sen tavoitteista, omista rooleista sekä käytettävissä olevista materiaaleista ja välineistä sekä muista toimintamahdollisuuksista. (Turja 2011, 49-51)

Venninen, Leinonen ja Ojala (2010) tuovat puolestaan VKK-Metrolle tekemässään tutkimusraportissa esille Karlssonin ajatuksen lapsen itsensä kokemasta osallisuudesta. (Venninen ym. 2010, 5) Myös tilannesidonnaisuus ja yksilöllisyys ovat kokemukseen vaikuttavia osatekijöitä (Heikka ym, 2014, 18-19).

Päivi Virkki on tutkinut väitöskirjassaan (2015) varhaiskasvatusta toimijuuden ja osallisuuden edistäjänä. Tutkimuksessaan Virkki etsi vastauksia osallisuuteen sekä lapsilta, että kasvattajilta. Lasten vastauksista (haastattelut ja lasten kertomukset) saatiin tulokset, joiden mukaan päiväkodin perustoiminnoista mieluisinta oli ulkoilu ja vähiten mieluista lepoetki. Lasten vastauksissa korostui vapaa leikki yhdessä kavereiden kanssa, sillä leikkiessä lapsilla on mahdollisuus tehdä omia valintoja ja päätöksiä. Leikeissä myös lasten välinen vuorovaikutus pääsee oikeuksiinsa. Ohjattu toiminta oli lasten mielestä useimmiten aikuisten suunnittelemaa, mutta myös lasten ajatuksia kuunneltiin. Päiväkotipäivän kulkuun vaikuttaa kuitenkin myös moni lasten vaikutusmahdollisuuksien ulkopuolella oleva tekijä. Toiminnan joustavuudella (tai joustamattomuudella) on tässä suuri merkitys. (Virkki 2015, 90-95, 104)

3.2 Osallisuuden tasomalleja

Osallisuudesta on tehty useita tasomalleja. Ensimmäinen osallisuutta kuvaava malli tehtiin jo 1960-luvulla. Tämän mallin tarkoituksena oli kuvata kansalaisten yhteiskunnallisen osallisuuden kehitystä. Käsitteenä osallisuus on monitahoinen ja -tasoinen – käsitteen selittäminen itsessään ei riitä käytännön toteutukseen. Olen ottanut opinnäytetyössäni tarkempaan tarkasteluun Roger Hartin Harry Shierin kehittämät osallisuuden tasomallit. Shierin (2001) tasomallin avulla voidaan pohtia kasvattajan roolia osallisuuden mahdollistajana ja se toimii tässä opinnäytetyössä pääasiallisena teoreettisena viitekehyksenä.

3.2.1 Hartin malli osallisuudesta

Roger Hart on kehittänyt tikapuumallin lasten osallisuudesta vuonna 1992. Hartin tikapuumalli on esitelty useassa osallisuutta käsittelevässä artikkelissa ja julkaisussa ja sitä on käytetty tutkielmien lähteenä. Unisefin julkaisemassa Hartin kirjoittamassa esseessä

(1992) lasten osallisuutta peilataan YK:n Lasten oikeuksien sopimuksen. Osallisuus nähtiin jo tuolloin oikeutena vaikuttaa omiin asioihin. (Innocenti Essays 1992, 6-7)

Tikkaiden ensimmäisenä askelmana on manipulaatio. Se tarkoittaa teeskennelyä lapsen toimintaan mukaan ottamista. Toinen askelma on koristelu, jota kuvastaa vaikkapa lasten käyttäminen koristeina aikuisten tilaisuuksissa. Kolmas askelma on valtuutus, jolloin lapselle annetaan näennäisesti mahdollisuus ilmaista mielipiteensä. Todellisuudessa hän ei voi vaikuttaa aiheeseen tai tapaansa kommunikoida tilanteessa, eikä hänellä ole mahdollisuutta muodostaa omaa mielipidettä aiheesta. Nämä kolme askelmaa eivät oikeastaan ole osallistumisen muotoja, vaan aikuisen keinoja lavastaa tilanne vaikuttamaan lasten osallisuudelta. (Hart 1992, 8; Laukkanen 2010, 17)

Hartin tikapuumallissa varsinaisia osallistumisen muotoja ovat askelmat neljästä kahdeksaan. Aikuisen kehittämä toiminta, jonka tavoitteesta ja tarkoituksista on kerrottu lapsille, on tikkaiden neljäs askelma. Viidennellä askelmalla toiminta on edelleen aikuisesta lähtevää ja aikuisen suunnittelemaa, mutta lapsille on kerrottu toiminnan tarkoitusperistä ja lasten mielipiteillä on vaikutusta myös projektin etenemiseen. Kuudennella puolalla toiminnan aloittaa aikuinen, mutta päätökset suunnittelun, toiminnan ja arvioinnin eri vaiheissa jaetaan lasten kanssa. Seitsemännellä puolalla toiminta on lapsilähtöistä ja -johdosta, esimerkkinä monet leikit ja projektit, joita lapset leikeissään käynnistävät ja joissa aikuiset eivät ole osallisina. Ylimmällä eli kahdeksannella puolalla toiminta lähtee lapsista ja päätöksiä jaetaan aikuisen kanssa. Hartin tikapuumalli ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaikkien lasten tulisi osallistua aina ylimmän askelman mukaisella tavalla. Lapset voivat olla eri tavoin osallisena eri tilanteissa. (Hart 1992, 8; Laukkanen 2010, 17-18) Hartin mallissa osallisuus on sidoksissa lapsille annettuun informaatioon ja mahdollisuuksiin vaikuttaa toimintaan sen suunnittelusta aina arviointiin saakka. Kun tieto ja vaikutusmahdollisuuden määrä ovat vähäisiä, sen pienemmäksi osallisuus ja sitä kautta myös valtaistuminen jäävät. (Turja 2011, 48-49)

3.2.2 Shierin malli osallisuudesta

Harry Shierin vuonna 2001 kehittämä osallisuutta kuvaava viisiportainen tasomalli on Suomessa eniten käytössä oleva osallisuutta kuvaava mittari. Mallissa tarkastellaan lasten osallisuutta aikuisen toiminnan kautta. Osallisuuden tasoja on viisi. Ensimmäinen askel

on lapsen kuunteleminen. Lapsen kokemus lähtee vuorovaikutuksesta aikuisen kanssa, tunteesta että häntä kuunnellaan. Kuuntelemisesta päästään toiseen askeleeseen, joka on havainnointi (ilmeet, eleet ja muut sanattomat viestit). Kolmannella tasolla huomioidaan lasten mielipiteiden ilmaisu ja kannustetaan heitä siihen. Aikuinen ottaa omassa toiminnassaan huomioon lapsen mielipiteet ja aloitteet. Neljännellä tasolla lapset otetaan mukaan päätöksentekoprosessiin ja viidennellä tasolla lapset jakavat vallan ja vastuun aikuisten kanssa (Heikka, Fonsen, Elo & Leinonen 2014, 21-25).

Ensimmäisellä tasolla kiinnitetään huomiota lapsen kuuntelemiseen. Lapsen kuunteleminen on aikuisen ja lapsen välisen vuorovaikutuksen perusasia. Kasvattajan tulee olla tietoinen oman toimintansa vaikutuksesta lapseen. (Shier 2001, 111)

Toisella tasolla lapsia tuetaan ilmaisemaan mielipiteitään. Aikuisen on tärkeää tunnistaa ero lapsen kuuntelemisen ja hänen mielipiteiden ilmaisun tukemisen välillä. Kasvattajilla tulee olla halu ja tahto kyseiseen toimintaan ja riittävästi resursseja. Myös sitä kannattaa pohtia, miksi lapset eivät ilmaise mielipiteitään ja kuinka aikuinen voi mahdollistaa ilmaisun. (Shier 2001, 112)

Osallisuuden kolmannella tasolla lasten mielipiteet otetaan huomioon. Vaikka ryhmässä toimiessa jokaisen lapsen tahtoa ei voida resurssien puitteissa toteuttaa, tulee mielipiteet huomioida. Aikuinen perustelee lapselle, mikä tai mitkä toiveet toteutetaan. Toisinaan on perusteltua toteuttaa toiminta aikuisen parhaaksi kokemalla tavalla ja sitouttaa lapset toimintaan perustelemalla. Aikuinen ei tule toimia lapsen ”käskytettävänä” taikka muuttaa toimintaansa aina kun joku keksii uuden idean. (Shier 2001, 113)

Neljäs taso on lasten mukaan ottamista päätöksentekoprosessiin. Aikuiset luovuttavat omaa valtaansa lapselle, mutta kantaa päätöksistä vastuun. Tarkoitus on, että aikuinen ja lapsi pohtivat ja keskusteleivat yhdessä päätettävästä asiasta siten, että aikuinen ottaa lapsen näkemyksen huomioon. Aikuinen myös tukee lasta näkemystensä esiin tuomisessa ja esittämisessä. Myös suunnitelmien puoltaminen tai hylkääminen demokraattisesti kuuluu tälle neljännelle tasolle. Osallisuuden tavoitteena voi olla myös lasten sitouttaminen tehtyihin päätöksiin. Tämä opettaa oppimaan vastuun tuntoa ja empatiaa. (Shier 2001, 114)

Viidennellä tasolla lapset jakavat valtaa ja vastuuta päätöksenteoissa. Ero neljänteen tasoon on pienempi kuin alempien tasojen välinen. Aikuisen on annettava osa vallastaan

lapselle ja samalla tukea heitä kantamaan saamaansa vastuuta. Näin aikuinen tukee lapsen osallisuutta tällä tasolla. (Shier 2001, 115)

Lapsen osallisuus lähtee siis liikkeelle aikuisen ja lapsen välisestä vuorovaikutuksesta, jossa tärkeimpänä on lapsen kuunteleminen (Shier, 2001, 111-112). Aikuiselle tämä merkitsee velvollisuutta sekä asenteiden (avautuminen), että toimintaympäristön rakenteiden (esim. rutiinit ja toimintakulttuuri) (mahdollistaminen) muutoksen kautta varmistaa, että lapsella on mahdollisuus ilmaista itseään ja saada asialleen aikuisen huomio. Kun lapsen kuuntelemiseen on koko työyhteisössä tai tiimissä rutinoitunut (velvoittaminen), voidaan siirtyä polulla eteenpäin. (Shier, 2001, 112.)

Leinonen (2010) ja Laukkanen (2010) ovat molemmat tuoneet esille tutkimuksissaan Shierin viisiportaisen osallistumisen tasomallin. Shier haluaa mallillaan suunnata kasvattajat pohtimaan sitä, mikä on osallisuutta ja millä tasolla osallisuus yhteisössä mahdollistetaan. Laukkanen esittelee tutkielmassaan Shierin lisäksi muun muassa Hartin, Johnin, Thomasin sekä Stenvallin ja Seppälän luomia osallistumisen tasomalleja.

KUVIO 1. Shierin (2001) malli osallisuudesta, Vennistä ym. mukaellen.

OSALLISUUDEN TASOT	AVAUTUMINEN	MAHDOLLISTA- MINEN	VELVOITTAMINEN
5.Valta ja vastuu on jaettu lasten ja aikuisten kesken	Olenko valmis jakamaan vallan ja vastuun lasten kanssa?	Mahdollistaako tapani toimia lasten ja aikuisten kesken jaetun vastuun?	Onko lasten ja aikuisten mahdollista jakaa valtaa ja vastuuta työyhteisössäni?
4.Lapset on otettu mukaan päätöksentekoprosesseihin	Olenko valmis ottamaan lapset mukaan päätöksentekoprosessiin?	Mahdollistaako tapani toimia lasten mukaan ottamisen päätöksiin?	Onko lapset otettava mukaan päätöksentekoprosesseihin työyhteisössäni?
3.Lasten mielipiteet on otettu huomioon	Olenko valmis ottamaan lasten mielipiteet huomioon?	Huomioinko työskennellessäni lasten mielipiteet?	Annetaanko lasten mielipiteille arvoa työyhteisöni päätöksentekoprosesseissa?
2.Lapsia on tuettu ilmaisemaan mielipiteitään ja näkemyksiään	Olenko valmis tukemaan lapsia näkemystensä ilmaisemisessa?	Mahdollistaako tapani työskennellä lasten mielipiteiden ilmaisemisen?	Onko lasten tukeminen näkemystensä ilmaisemisessa työyhteisöni toimintaperiaate?
1.lapset ovat tulleet kuuluiksi	Olenko valmis kuuntelemaan lapsia?	Mahdollistaako tapani työskennellä lasten kuuntelemisen?	Onko lasten kuunteleminen työyhteisöni toimintaperiaate?
	TYÖNTEKIJÄ/ KASVATTAJA	TOIMINTAMALLI	TYÖYHTEISÖ

3.3 Teorian hyödyntäminen opinnäytetyössä

Opinnäytetyöni keskeisin teoriatausta on Harry Shierin vuonna 2001 laatima viisitasoinen malli osallisuudesta. Mallissa tarkastellaan osallisuuden toteutumista aikuisten toiminnan kautta. Teoria toimii opinnäytetyössäni punaisena lankana tarkastellessa kasvattajien (lastentarhanopettajien) näkemyksiä lasten osallisuudesta. Aineistonkeruumenetelmänä tutkimuksessani oli lastentarhanopettajille suunnattu avoin kysely, jonka laadin Shierin tasomallin pohjalta saadakseni vastauksia tutkimuskysymyksiini. Shier on laatinut osallisuuden mallin Roger Hartin jo yhdeksänkymmentäluvulla laatiman mallin pohjalta. Mallissa osallisuutta tarkastellaan kasvattajan toiminnan kautta. Suomalaisista osallisuuden edistämisen edelläkävijöistä Leena Turja puolestaan tuo hyvin esille erilaisia näkökulmia osallisuuden käytännön toteutumisen tarkasteluun. Vaikka tutkimukseni ei käsittelekään lasten omaa kokemusta osallisuuden toteutumisesta, voin hyödyntää Turjan osallisuuden moniulotteisuutta pohtiessani tutkimukseni tuloksia. Teoria auttaa myös kehityskeskusteluihin tarkoitetun lomakkeen laatimisessa. Olen töissä lastentarhanopettajana päiväkodissa, ja yksikköni esimies on pyytänyt minua laatimaan lasten osallisuuteen liittyvän lomakkeen, jota käytetään pohtiessa kasvattajien asennetta ja työskentelytapoja.

Tutkimukseni koski lasten osallisuutta ryhmien toiminnoissa, sekä pedagogisessa suunnittelussa, arvioinnissa ja kehittämisessä. Päiväkotimaailmassa ollaan totuttu aikaisemmin perinteiseen, aikuisjohtoiseen toiminnan suunnitteluun, joten halusin selvittää uuden varhaiskasvatuslain mukanaan tuoman osallisuusvelvoitteen toteutumista käytännössä. Aiemmin vallalla olleesta aikuisjohtoisesta toiminnan suunnittelusta tulee päästä lapsia osallistamaan ja heidän mielipiteensä huomioon ottamaan toimintaan ja suunnitteluun. Osallisuuteen liittyvät, osallisuuteen ohjaavat asiakirjat ovat mielestäni myös tärkeä osa teoriaa ja tutkimustani, sillä ne ovat asiakirjoja, joiden pohjalta varhaiskasvattajat tekevät työtään. Uuden varhaiskasvatuslain ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden myötä osallisuus tulee huomioida entistä enemmän ja tarkemmin. Teoriaa tutkiessani olen huomannut myös oman ammattitaitoni ja tietämykseni lisääntyneen. Osaan perustella toimintani entistä laajemmin ja tuon omaa osaamistani myös koko tiimini ja työyhteisöni käyttöön. Omat toimintatavat ja -mallit ovat tulleet moneen kertaan kyseenalaistetuiksi. Olen käynyt osallisuuteen liittyvää keskustelua tiiviisti sekä yksikköni esimiehen, että omien työkavereideni kanssa.

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

4.1 Kvalitatiivinen tutkimus

Tutkimukseni on kvalitatiivinen eli laadullinen tutkimus. Laadullinen tutkimus pyrkii kuvaamaan todellista elämää mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Tavoitteena on pyrkiä ymmärtämään tutkimuksen kohdetta tai tiettyä toimintaa taikka antamaan tulkinta jollekin ilmiölle. Tutkittavaa ilmiötä lähestytään kokonaisvaltaisesti. Tutkimukseen vaikuttaa osaltaan myös tutkijan oma arvomaailma, joka vaikuttaa siihen, miten tutkimuksen ilmiöitä ymmärretään. Objektiivisuutta on vaikea saavuttaa, koska tutkija ja se, mitä ilmiöstä tiedetään, liittyvät saumattomasti toisiinsa. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 152-169; Tuomi & Sarajärvi 2006, 85)

Opinnäytetyössäni on pääosassa keräämäni aineisto, jota vertaan teoriaan osallisuudesta ja osallisuuden tasomalleista. Tarkoitukseni on nostaa esille tutkimukseen osallistuneiden asiantuntemus teorian oikeaksi tai vääräksi osoittamisen sijaan. Aineiston keruussa suositaan ihmisiä tiedon keräämisen välineinä. Jorma Kananen (2012) toteaa, että tutkimusta tehdään tutkijan halusta ymmärtää ja usein muuttaa tutkittavaa asiaa. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tarkoitus on tutkimukseen liittyvän ilmiön ja siihen liittyvien asioiden ymmärtäminen. (Kananen 2012, 26,29)

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa kohdetta tutkitaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Saatua aineistoa tarkastellaan yksityiskohtaisesti ja monipuolisesti. Kaikki käytettävät menetelmät ovat pääasiallisesti kvalitatiivisia. Kvalitatiivisiin aineistonkeruumenetelmiin kuuluvat esimerkiksi kyselyt, teemahaastattelu, ryhmähaastattelut, havainnointi sekä dokumenttien analyysi. Tavoitteena ei ole jo olemassa olevien seikkojen todentaminen, vaan tosiasioiden löytäminen. (Hirsjärvi ym. 1997, 158-163)

Tuomen ja Sarajärven (2006) mukaan laadullisessa tutkimuksessa on tärkeää, että tiedonantajien valinta on harkittua ja tarkoitukseen sopivaa. Jotta tutkittavasta asiasta saadaan mahdollisimman tarkka tulos, tulee tiedonantajilla olla asiaan liittyvä tieto ja kokemus. Tutkimuksessa tutkittavien joukko on pieni ja osallistujat sellaisia, joilla on tietoa tutkit-

tavasta asiasta. (Tuomi & Sarajärvi 2006, 87-88) Tästä syystä valitsin tutkimukseni kohderyhmäksi päiväkodin lastentarhanopettajat. Lastentarhanopettajilla on kokonaisvastuu ryhmänsä pedagogisesta suunnittelusta.

4.2 Aineistonkeruu ja sisällönanalyysi

Aineistoni olen kerännyt avoimella kyselyllä, johon osallistui kahdeksan lastentarhanopettajaa. Tuomen ja Sarajärven mukaan tutkimukseen osallistuvien valinta ei saa olla sattumanvaraista, vaan tärkeää on kerätä tietoa henkilöiltä, joilla on kokemusta ja tietoa tutkittavasta aiheesta. (Tuomi & Sarajärvi 2006, 84-86) Tutkimustuloksia analysoidessani käytin aineistonlähtöistä sisällönanalyysiä.

4.2.1 Kysely aineistonkeruumenetelmänä

Tutkimusaineistoni koostuu päiväkodin lastentarhanopettajille suunnatusta avoimesta kyselystä. Tutkimukseen osallistuminen perustui vapaaehtoisuuteen. Kysymykset laadin Harry Shierin (2001) viisiportaisen tasomallin pohjalta, jossa tarkastellaan osallisuutta kasvattajan toiminnan kautta. Kysymykset olivat luonteeltaan avoimia ja koskivat lasten osallisuutta ryhmän toiminnoissa, suunnittelussa ja arvioinnissa, sekä kasvattajan omaa toimintaa osallisuuden mahdollistajana. Toimintakauden alussa lastentarhanopettajat pohtivat koko päiväkodin toimintasuunnitelmaa ja toimintatapoja yhteisissä ammatillisissa palaverissa. Lastentarhanopettajat vastasivat eräässä tällaisessa ammatillisessa palaverissa laatimiini kysymyksiin. Kävimme palaverin aikana yhteistä keskustelua laatimieni kysymysten pohjalta. Lähetin kysymyslomakkeen sähköisesti kaikille päiväkodin lastentarhanopettajille viikkoa ennen palaveria, jotta he voivat tutustua laatimiini kysymyksiin ennakkoon. Kerroin kyselyyn osallistuville tutkimuksestani ja tutkimuskysymykseni olivat kyselyn liitteenä. He, jotka eivät päässeet palaveriin, palauttivat kyselyn minulle jälkikäteen. Kyselyn vastaukset palautettiin nimettöminä.

Hirsjärvi ym. kirjoittaa, että yksi laadullisen tutkimuksen tiedonkeruumenetelmistä on kysely. Muita menetelmiä voivat olla teemahaastattelu, ryhmähaastattelu tai havainnointi. Kyselyn etuina ovat laajan joukon tavoittaminen ja runsaan materiaalin saaminen. Kyselyn aineisto voi toisaalta jäädä pinnalliseksi, eikä vastaajien motivaatiosta tai aiheeseen

liittyvästä osaamisesta ole tietoa. (Hirsjärvi ym. 2009, 193, 195) Kyselyä laatiessani pohdin, teenkö kysymyksistä avoimia vai strukturoituja. Valitsin avoimen kyselyn tutkimuskysymysten perusteella. Halusin saada mahdollisimman tarkkaa ja vastaajille omakohtaista tietoa tutkittavasta aiheesta.

Kyselyn tarkoituksena on saada tietoa tietyin kriteerein valitulta joukolta samoihin kysymyksiin. Kohteena on yleensä otoksella valikoitu kohderyhmä jostakin perusjoukosta. (Virtuaali ammattikorkeakoulu 2016) Kyselyssä kysymysten muoto on vakioitu eli standardoitu. Tämä tarkoittaa, että kaikilta kysytään samat asiat samassa järjestyksessä. Vastajat vastaavat itse lukemiinsa kysymyksiin. (Vilkkä 2007, 28)

4.2.2 Sisällönanalyysi

Sisällönanalyysiä pidetään yhtenä kvalitatiivisen tutkimuksen perusanalyysimenetelmänä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 91.) Sisällönanalyysillä pyritään saamaan aineistosta tiivis ja selkeä kokonaisuus. Analyysiä tehdään tutkimuksen kaikissa vaiheissa ja tavoitteena on informaatioarvon lisääminen selkeän ja yhtenäisen tiedon avulla. Keskeistä on se, valitaan jokin tarkasti rajattu ilmiö, josta kerrotaan kaikki, mitä siitä saadaan irti. Tutkijan pyrkimyksenä on kaikissa analyysin vaiheissa ymmärtää tutkittavia heidän näkökulmastaan. Johtopäätöksiä tehtäessä erityisen tärkeäksi nousee asioiden merkityksen ymmärtäminen tutkittaville. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 110-115)

Tuomi ja Sarajärvi kirjoittavat, että sisällönanalyysiä voi tehdä joko teorialähtöisesti, teoriaohjaavasti tai aineistolähtöisesti. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 99) Valitsin tutkimukselleni aineistolähtöisen eli induktiivisen sisällönanalyysin. Teoriaohjaavassa analyysissä teoria ohjaa johtopäätösten tekemistä. Siinä tehdään teoreettisia kytkentöjä, jotka eivät kuitenkaan pohjautu suoraan teoriaan. Aikaisemmalla tiedolla on analyysiä auttava ja ohjaava vaikutus. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 95-100)

Seuraavaksi esittelen aineistolähtöistä sisällönanalyysiä, joka muotoutui tutkimuksessani pääasialliseksi analyysitavaksi. Aloitin analyysin käymällä läpi litteroimani aineiston useaan kertaan. Kyselyaineistosta oli havaittavissa yhtäläisyyksiä usean eri vastaajan kohdalla samoissa kysymyksissä. Aineistolähtöisessä analyysissä lähdetäänkin liikkeelle

käsitteellistämisestä eli abstrahoinnista. Pelkistin vastaajien lauseet yksittäisiksi ilmauksiksi ja ryhmittelin ne joukoksi samanlaisia ilmauksia.

Pelkistäminen (redusointi) on Tuomen ja Sarajärven mukaan (Tuomi & Sarajärvi 2009, 109) informaation osiin pilkkomista tai tiivistämistä, jolloin tutkimuksen kannalta epäolennaiset tiedot karsiutuvat pois. Samaa asiaa tarkoittavat ilmaisut yhdistetään samaan kategoriaan, joka nimetään sisältöä kuvaavalla tavalla. Tuomi ja Sarajärvi (Tuomi & Sarajärvi 2009, 110-111) puhuvat ryhmittelystä, eli pelkistettyjen ilmausten klusteroinnista. Saman sisältöiset alaluokat yhdistetään (abstrahointi), jolloin päädytään yläluokkien muodostamiseen. Nämä yläluokat nimetään sisältönsä mukaan. Lopuksi saadaan muodostettua yksi, kaikkia kuvaava yläluokka.

TAULUKKO 1. Esimerkki tutkimustuloksista muodostetuista ala- ja yläluokista

ALALUOKAT	YLÄLUOKKA
-oma mielipide -aikuiset heitä varten -käsitekartat -kuunnellaan mielipiteitä ja toivomuksia -kaikissa päivän tilanteissa voi jutella aikuiselle	Kuulluksi tuleminen Huomioiminen Kokopäiväisyys
-aikuisen on tilanteen tasalla -keskustelut yhden lapsen tai koko ryhmän kanssa	Välittäminen
-annetaan kertoa päivän kuulumiset itse -aikuisen malli -Miniverso -kaikissa päivän tilanteissa voi jutella aikuiselle -voi pyytää kaverilta apua -lasten pitämät aamupiirit	Vuorovaikutus Yhteisöllisyys
-apulaistehtävät -saa tehdä asioita itse -itse tekeminen	Omatoimisuus Aloitteellisuus
-leikkivalinta -leikin suunnittelu -kaverit -missä vaatteissa menee nukkumaan -paljonko ottaa/syö	Valinnan vapaus

4.3 Eettisyys ja luotettavuus

Opinnäytetyöni luotettavuutta voi arvioida koko laadulliselle asetettujen kriteerien avulla. Kylmä ja Juvakka esittävät, että aiheen valinnassa tulee olla tarkkana, jottei se tuo haittaa taikka uhkia tutkittavalle kohteelle. (Kylmä & Juvakka 2012, 144) Jo tutkimukseni aihealuetta miettiessäni aloin pohtimaan tutkimuksen eettisyyteen liittyviä seikkoja. Tutkimukseni aihe nousi osittain työelämän tarpeisiin ja päiväkodin johtajan pyynnöstä, osaksi oman henkilökohtaisen mielenkiintoni myötä. Työskentelen itsekkin lastentarhanopettajana ja osallisuuden huomioiminen on vahva osa omaa työnkuvaani.

Olen käynyt keskustelua aiheesta ja tutkimuksestani koko tutkimusprosessin ajan tutkimani varhaiskasvatusyksikön esimiehen kanssa ja saanut häneltä tukea prosessin eri vaiheissa. Työkaverini ja koko työyhteisöni ovat olleet tietoisia prosessista ja olen saanut heiltä tukea prosessin eri vaiheissa. Avoin keskustelu ja vuorovaikutus tutkimuksen eri vaiheissa ovatkin itselleni ominaisia tapoja toimia. Tutkimuksen tuloksista olen raportoinut esimiehelleni vasta tutkimuksen loppuvaiheessa. Kyselomaketta en ollut aiemmin tehnyt, joten sen laatiminen oli oma haasteensa. Edellisestä opiskeluihin liittyvästä tutkimuksesta on vierähtänyt aikaa liki kuusitoista vuotta, joten tutkimusprosessi ei ollut tuoreessa muistissa. Tutkimusprosessi oli kaiken kaikkiaan mielenkiintoinen ja opettavainen kokemus. Koen saaneeni lisää oppia omaan työhöni lastentarhanopettajana ja samalla tuon osallisuudesta lisää tietämystä omaan työyhteisöni.

Tutkimustulosten raportoinnin tulee olla avointa, tarkkaa ja rehellistä. Tutkimuksen tulokset tulee esittää siten, että tutkittavien intymiteetti säilyy. Luotettavuuskriteereillä arvioidaan tutkimuksen uskottavuutta, vahvistettavuutta, reflektiivisyyttä ja siirrettävyyttä. (Kylmä & Juvakka 2012, 127-128, 154-155) Tutkimani aihe, lasten osallisuus päiväkodin toiminnan suunnittelussa, arvioinnissa ja kehittämisessä on itselleni lastentarhanopettajana varsin tuttu. Kyselylomakkeen kysymysten asettelu ja itse kysymykset tulikin laatia siten, tutkittavat pystyivät vastaamaan mahdollisimman laajasti ja että tutkimani aihe tuli mahdollisimman hyvin ymmärretyksi. Tutkimukseni tulokset olen esittänyt vastaamalla tutkimuskysymyksiini aineiston pohjalta niin tarkasti kuin aineistosta voi tietoa saada.

5 TUTKIMUSTULOKSIA

Seuraavassa osiossa kuvaan tutkimukseni tuloksia. Aineisto on kerätty avoimella kyselylomakkeella, joka suunnattiin lastentarhanopettajille. Olen hakenut tutkimuksessani vastauksia kysymyksiin:

- Miten lastentarhanopettajat määrittelevät osallistavan pedagogiikan?
- Miten lasten osallisuus näkyy päiväkodissa oman ryhmän toiminnoissa ja miten aikuinen voi omalla toiminnallaan lisätä osallisuutta?
- Miten lapset osallistuvat oman ryhmänsä toiminnan suunnitteluun?
- Miten lapset osallistuvat oman ryhmänsä toiminnan arviointiin ja kehittämiseen?

Tutkimustulokseni olen analysoinut käyttämällä aineistolähtöistä sisällönanalyysiä. Vastataan saaduissa tuloksissa tutkimuskysymyksiini ja vertaan niitä teoreettiseen viitekehykseen. Tärkeimpänä teoreettisena lähtökohtana tutkimuksessani on Harry Shierin (2001) laatima viisiportainen malli osallisuudesta.

5.1 Määritelmiä osallistavasta pedagogiikasta

Saadakseni vastauksia tutkimuskysymyksiini, halusin aluksi tietää, miten kyselyyn vastaavat lastentarhanopettajat käsittävät termin osallistavasta pedagogiikasta. Varhaiskasvatuksessa pedagoginen toiminta tarkoittaa tietoista, suunnitelmallista ja tavoitteellista toimintaa, jossa lähtökohtana ovat lasten kiinnostusten kohteet ja tarpeet, sekä oppimisen ja kehittämisen alueet. Toimintaa ja sen toteuttamista ohjaa kokonaisvaltaisuus. Laaja-alainen oppiminen sekä hyvinvointi ovat pedagogisen toiminnan ja suunnittelun lähtökohtina. Laadukas pedagoginen toiminta vaatii jatkuvaa arviointia, kehittämistä ja dokumentointia. (Varhaiskasvatuslaki 2 a § (8.5.2015580))

Lastentarhanopettajat määrittivät osallistavan pedagogiikan lasta kehittäväksi, pedagogiseksi toiminnaksi, joka mahdollistaa vaikuttamisen ja osallistumisen. Avainasemassa on lapsen mukaan ottaminen niin päätöksen tekoon, kuin suunnitteluun. Lasten havainnointi ja kuunteleminen ovat tärkeä osa osallistavaa pedagogiikkaa. Osallisuus on näin

ollen vallitseva arvo ja tämä näkyy kaikkien tutkimukseen osallistuneiden opettajien vastauksissa.

”Osallistavassa pedagogiikassa lapsi saa olla mukana päätöksenteossa ja saa oman äänensä kuuluviin.”

”Osallistava pedagogiikka on pedagogista toimintaa joka kehittää ja tukee lapsen toimijuutta ja mahdollistaa vaikuttamisen, osallistumisen itseä ja ryhmää koskeviin päätöksentekoihin.”

Vuorovaikutussuhteiden tärkeys korostui kaikissa vastauksissa. Se ei rajoitu tiettyihin hetkiin vaan on läsnä kaikkialla. Myös kuulluksi tuleminen ja näkyvyys nousivat esille. Harry Shierin (2001) kehittämä osallisuuden tasomalli tarkastelee osallisuutta lapsen ja aikuisen välisen vuorovaikutuksen kautta. Shierin osallisuuden tasomallin kolme ensimmäistä askelmaa ovat nähtävissä tutkimusaineistoni vastauksista. Näistä ensimmäinen, lapsen kuunteleminen, lähtee vuorovaikutuksesta aikuisen kanssa. Toisella askelmalla lapsia tuetaan ilmaisemaan näkemyksiään ja kolmannella lasten mielipiteet otetaan huomioon.

”Ilmapiiri ryhmässä on hyvä lasten ja aikuisten kesken”

”Vapaus ja vastuu tasapainossa.”

”Yhteisöllisyys, jokaisen mahdollisuus vaikuttaa”

5.2 Osallisuus ryhmän toiminnoissa ja kasvattajan rooli

Päiväkotipäivä pitää sisällään erilaisia toimintoja. Näitä ovat ohjatut toiminnot, perustoiminnot ja lasten vapaa toiminta. Laatiessani kyselylomaketta, en halunnut eritellä valmiiksi näitä toimintoja, vaan annoin vastaajille mahdollisimman vapaat kädet määrittää sen, mitä toiminnot heidän mielestään ovat, mitä toimintoja ryhmistä löytyy ja mikä on lasten osallisuus niissä.

Lastentarhanopettajien vastauksissa päiväkodin eri toiminnoiksi nousivat sekä perushoittoon liittyvät toiminnat, että ohjatut toiminnat ja lasten vapaa leikki. Perustoiminnoista nostettiin esille ruokailut ja lepoaika. Päiväkodin eri toiminnoista puhuttaessa kukaan ei maininnut vastauksessaan esimerkiksi päiväkodin siirtymätilanteita, jotka ovat hyvinkin kiinteä ja aikaa vievä osa päiväkotipäivän aikana. Perustoimintoihin kuuluu ruokailujen ja lepoajan lisäksi muun muassa wc-käynnit ja pukemistilanteet. Näistäkään ei vastauksissa ollut mainintaa.

Pienryhmätoiminta mainittiin osassa vastauksista. Pienryhmätoiminnalla tarkoitetaan toimintaa, jossa toimitaan lasten tarpeiden mukaisissa pienryhmissä. Ryhmän koko on yleensä 4-7 lasta. Pienryhmätoiminnan tavoitteena on luoda ympäristö, jossa on turvallista harjoitella sosiaalisia- ja vuorovaikutustaitoja, edistää omatoimisuutta ja osallisuutta sekä mahdollistaa jokaisen lapsen kuulluksi tuleminen omana itsenään. Kasvattajalle pienryhmätoiminta mahdollistaa aidon läsnäolon sekä vastaamisen lapsen tarpeisiin paremmin verrattuna isossa ryhmässä toimimiseen.

Kannisen ja Sigfridsin (2012) mukaan pieni lapsi ei pysty ottamaan ohjeita vastaan tai toimimaan isossa ryhmässä. Pienryhmissä sen sijaan toimiminen ja ohjeiden vastaan ottaminen helpottuu. Myös lasten välinen vuorovaikutus mahdollistuu. (Kanninen & Sigfrids 2012, 124) Lasten yksilöllinen huomioiminen ja heidän tavoitteidensa toteutuminen helpottuvat pienryhmätoiminnan avulla. (Heikka ym. 2011, 54-55)

Toimintoihin liittyviksi osallisuuden yläkäsitteiksi nousivat kuulluksi tuleminen ja huomioiminen, välittäminen, vuorovaikutus ja yhteisöllisyys, omatoimisuus ja aloitteellisuus sekä valinnan vapaus. Yksi varhaiskasvatuksen perustehtävistä on edistää lasten vuorovaikutustaitoja. Lapset kasvavat kulttuurisesti ja kielellisesti moninaisessa maailmassa, jossa tarvitaan vuorovaikutus- ja sosiaalisia taitoja. Tämä tarkoittaa taitoa kuunnella, tunnistaa ja ymmärtää eri näkemyksiä sekä taitoa olla vuorovaikutuksessa erilaisten ihmisten kanssa ja ilmaista itseään eri tilanteissa. Aikuiset antavat vuorovaikutuksen mallin. (verkosivusto www.oph.fi Varhaiskasvatuksen pedagogisen toiminnan suunnittelu ja toteuttaminen)

Kuulluksi tuleminen ja lapsen huomioiminen eivät ole sidoksissa tiettyihin aikoihin ja hetkiin, vaan ovat läsnä kokopäiväisesti. Vastauksissa tuotiin esille, että aikuiset ovat päi-

väkodissa lapsia varten ja kaikissa päivän tilanteissa lapsella on mahdollista jutella aikuisen kanssa. Aikuiset kuuntelevat lasten mielipiteitä ja toivomuksia. Jokaisella lapsella saa olla oma mielipide. Välittäminen on sidoksissa kuuntelemiseen ja huomioimiseen. Aikui- nen on läsnä ja tilanteen tasalla. Keskusteluja käydään joko yhden lapsen kanssa, tai koko ryhmän kanssa yhteisesti.

”Kaikissa päivän tilanteissa he voivat jutella aikuisen kanssa ja aikuinen on heitä varten.”

”Kuunnellaan lasten mielipiteitä ja toivomuksia ja toteutetaan ne mahdollisuuksien mukaan.”

Aikuisen toiminta osallisuuden mahdollistajana voi olla joko lasta huomioivaa tai akti- voivaa. Edellä mainitsemani välittäminen, huomioiminen ja kuunteleminen voivat olla näitä molempia. Karlssonin (2005) mukaan lapsi tuntee osallisuutta tilanteissa, kun hänen tarpeensa on otettu huomioon arjen tilanteissa ja kun hänelle on annettu mahdollisuudet toteuttaa ja ilmaista itseään ikätasonsa mukaisesti. (Karlsson 2005, 8)

”Aito kiinnostus lapsesta ja hänen ajatuksistaan kannustaa osallistumaan”

”Lähes jokaisessa toiminnassa lapset saavat itse valita tai ehdottaa jonkun toimintaan liittyvän asian, esim. millä tyylillä liikutaan, minkä värisen pa- perin haluaa.”

”Pidän sylissä, olen leikeissä mukana.”

Myös Salla Ahlholm (2014) on tutkinut omassa pro gradu-tutkielmassaan kasvattajien toimintaa lasten osallisuudessa. Hänkin on tuonut esille tutkimustuloksissaan kasvattajien toiminnan lasta huomioivana tai aktivoivana. Lasta huomioiva toiminta on lasten ideoi- den ja toiveiden huomioimista, aikataulujen laatimista lasten tarpeita vastaaviksi, lapsen mahdollisuuksia osallistua (tai olla osallistumatta) toimintaan sekä leikkivälineiden ja muiden materiaalien lasten saatavilla olemista. Lasta aktivoivassa toiminnassa lapset pää- sevät osallistumaan sisällön suunnitteluun kasvattajien laatimassa toiminnassa, osallistu-

vat kasvattajien järjestämään toimintaan ja ovat mukana toimintaympäristön suunnittelussa ja toteutuksessa sekä arvioivat toimintaa yhdessä aikuisten kanssa. (Ahlholm 2014, 44)

Karlsson (2005) on todennut, että osallisuus on yksilössä itsessään oleva tunne. Ihmisen yksi perustarpeista on tunne kokea olevansa osallinen, jolloin sisäiset kokemukset suhteessa ympäristöön luovat pohjan osallisuuden kokemukselle. Kun lapselle annetaan mahdollisuus toimia ja ilmaista itseään kehitystasonsa mukaisesti, hän kokee osallisuutta. (Karlsson 2005, 8-9) Tilannesidonnaisuus ja yksilöllisyys ovat myös Heikan ym. mukaan osallisuuden kokemukseen vaikuttavia osatekijöitä (Heikka ym. 2014, s. 18-19). Alla mainitsemani vastaajilta nousseet asiat liittyvät tilannesidonnaisuuteen ja lapsen yksilöllisyyteen.

”Lapsilla on mahdollisuus tehdä asioita, joista ovat kiinnostuneita. Jos ei heti niin sovitaan milloin.”

”Piireissä lapsilta kysellään ja pääsevät ääneen.”

Lasten annetaan kertoa itse päivän kuulumiset, kaverilta voi pyytää apua ja kaikissa hetkissä aikuinen on paikalla lapsia varten. Aikuinen antaa itse mallin lapselle. Toimintoihin liittyvään osallisuuteen kuuluvaksi mainittiin parissa vastauksessa Miniverso. Miniverso on varhaiskasvatukseen kehitetty vertaissovittelun muoto. Se on yksinkertainen toimintamalli, jonka avulla aikuinen auttaa lapsia löytämään itse ratkaisuja ristiriitoihinsa.

Tutkimassani päiväkodissa Miniverso-koulutus järjestettiin koko henkilökunnalle syyskuussa 2016. Miniversossa on tavoitteena luoda edellytyksiä lasta kunnioittavalle, osallistavalle ja kuuntelevalle toiminnalle. Tavoitteena on myös tukea koko työyhteisön hyvinvointia. Miniverson periaatteisiin kuuluu, että lapset saavat kohdata toisensa aidosti, kertoa tapahtuneesta oman näkemyksensä ja kuvata tuntemuksiaan. Lapset myös saavat esittää ehdotuksia tilanteen ratkaisemiseksi. Aikuisen vastuulla on huolehtia, että sovitteleva on vapaaehtoista ja puolueetonta, eikä tilanteessa jaeta rangaistuksia. (verkkosivusto www.ssf-ffm.com Miniverso: Sovittelu varhaiskasvatusyksiköiden hyvinvoinnin rakentajana)

”Voi pyytää kaverilta apua.”

”Lapsen annetaan kertoa päivän kuulumiset.”

”Miniverso käytössä päivittäin.”

”Konflikteja pyritään ratkaisemaan vertaissovittelun keinoin.”

Omatoimisuus ja aloitteellisuus ovat tutkimuksessani vastaajien mukaan sitä, että lapsi saa tehdä asioita itse. Esimerkiksi apulaisen tehtävien esille tuominen, samoin muu itse tekeminen. Lasta huomioivan toiminnan mukaisesti lapsi saa osallistua halutessaan kyseisiin tehtäviin, omien kykyjensä, taitojensa ja tahtonsa perusteella.

”Apulaistehtävät.”

”Saa tehdä asioita itse, aikuinen ei tee puolesta.”

”..tuokioiden ja toiminnan järjestämisessä lapset auttavat oman kykynsä mukaan. Lapsia rohkaistaan omatoimisuuteen mahdollisimman paljon..”

”Yksittäisessä hetkessä, esim. lapsi ehdottaa uudenlaisen, oman tekemistä ja aikuinen ottaa kopin ideasta.”

Lastentarhanopettajat kertovat, että lapsen annetaan valita itse leikkinsä ja leikkikaverinsa. Päivi Virkki toteaa haastattelussaan, että osallisuus on laajimmillaan leikeissä, joissa lapset itse päättävät, millä välineillä leikitään ja mitä leikissä tapahtuu. Osallisuudelle annetaan Virkin mukaan mahdollisuus tilanteissa, joissa lapsi saa olla muokkaamassa toimintaympäristöä. Myös lasten ja kasvattajien väliset vuorovaikutustilanteet ovat Virkin mukaan tärkeitä osallisuuden mahdollistumisessa. (kasvu 2.2016 2016, 13)

”Leikkien suunnittelussa. Leikkien valinnassa.”

”Saavat ehdottaa mieluisiaan puuhia. Leikinvalintataulu käytössä.”

”Vapaan leikin tilanteissa aikuinen on oikeasti läsnä lapsia varten.”

Perustoimintoihin liittyviä, valinnan vapauteen kohdistuvia tilanteita ovat saamissani vastauksissa ruokailut ja lepoetki. Lapsi saa vastausten perusteella valita, mitä syö ja minkä verran, ja nukkumaan mentäessä esimerkiksi sen, missä vaatteissa hän menee nukkumaan. Virkki on tutkinut väitöskirjassaan (2015) sekä lasten omia kokemuksia, että kasvattajien näkemyksiä lasten toimijuudesta ja osallisuudesta. Kasvu-lehdelle antamassaan haastattelussa Virkki kertoo, että omien tutkimustulostensa perusteella perustoimintoihin liittyy vähiten osallisuutta. Ainoastaan ulkoiluilla lapsilla on Virkin tutkimuksen mukaan paljon omaehtoista valtaa. Omassa tutkimuksessani vastaajat kuitenkin kertoivat osallisuuden ilmenevän myös edellä mainituissa perushoitotilanteissa. Ero voi selittyä tutkimuskohteen erona. Virkki on tutkinut lasten kokemuksia, itse otin tarkasteluun lastentarhanopettajien näkemykset. Lasten omat kokemukset osallisuuden ilmenemisestä voivat olla täysin erilaiset kuin kasvattajien näkemykset heidän osallisuudestaan.

”Ruokailuissa oma päätäntävalta, paljonko ottaa/syö, ja itse tekeminen (maidon kaataminen, leipien voitelu). Nukkarissa saa ”pakkonukkumisen” sijaan rauhoittua..”

”Ruokailut, voi itse ottaa.”

”lapsella mahdollisuus vaikuttaa omaa elämäänsä koskeviin asioihin, esim. missä vaatteissa menee nukkumaan.”

”Ruokailuissa oma mielipide kuuluviin.”

Tutkimustuloksista nousi esiin samoja teemoja ja asioita, kuin useassa aikaisemmissa tutkimuksissa saaduissa tuloksissa. Pääasialliset kasvattajan toimintaan liittyvät osallisuutta lisäävät asiat, jotka tuloksissa korostuivat, olivat kasvattajan asenne, avoimuus, luottamus, läsnäolo ja lapsista tehdyt havainnot. Osallisuuteen liittyviä esteitä ei mainittu.

”Koetan rohkaista lapsia kertomaan ajatuksiaan..”

”Oma aktiivisuus”

”Aikuisilla tärkeä rooli ilmapiirin luomisessa”

Saamieni vastausten mukaan lastentarhanopettajat pitävät tärkeänä ennen kaikkea omaa asennettaan. Lapsilähtöisten ajatusten esiin tuominen, yhteiset keskustelut ja oma aktiivisuus lasten kanssa nousivat esille useammassa vastauksessa. Vastaajien mukaan rohkaiseva ja avoin ilmapiiri mahdollistavat lapsen osallisuuden. Tällaisessa ilmapiirissä lasta kuunnellaan ja hänen toiveitaan ja ajatuksiaan otetaan aktiivisesti vastaan. Aikuisen rooliin kuuluu olla läsnä ja tilanteessa mukana, ajan tasalla. Hyvä ryhmähenki, jota aletaan luomaan jo ensimmäisestä päiväkotipäivästä lähtien, tuo lapselle tunteen johonkin kuulumisesta, osallisuudesta.

”Ryhmähengen luominen ja ryhmään kuuluminen luo tunteen johonkin kuulumisesta.”

Harry Shierin (2001) osallisuuden tasomallin ensimmäisellä askelmalla kasvattaja kiinnittää huomiota siihen, että hän kuuntelee lasta. Tutkimukseni tuloksista käy hyvin selkeästi esille, että tutkimuskohteena olleessa päiväkodissa kasvattajat toimivat tämän askelman mukaisesti. Melkein jokaisessa vastauksessa mainittiin tavalla tai toisella lapsen kuunteleminen. Shierin osallisuuden tasomallista voidaan erottaa kasvattajan toimintaan liittyvät kolme eri sitoutuneisuuden astetta. Näitä ovat avautuminen, mahdollistaminen ja velvoittaminen. (Shier 2001, 110)

Avautumisessa on kysymys siitä, että aikuinen on valmis omalla toiminnallaan lisäämään lapsen osallisuutta. Kasvattaja muuttaa omia toimintamallejaan ja alkaa kiinnittää huomiotaan lasten aloitteisiin. Mahdollistamisen tasolla tavoitteet tulevat osaksi käytäntöä. Kasvattajalla on tällöin tarpeeksi tietoa, taitoa ja resursseja osallisuuden lisäämiseksi. Velvollisuuden tasolla tarkoitetaan sitä, että osallisuuden tavoitteet ovat osa jokapäiväistä toimintaa ja kasvattajat ovat sisäistäneet uudet toimintamallit. (Shier 2001, 109-110)

Tutkimukseni vastauksista näkyy tutkimukseen osallistuneiden lastentarhanopettajien saavuttaneen ensimmäisen sitoutuneisuuden tason. Lasten ehdotuksia kuunnellaan aktiivisesti, oma asenne on rohkaiseva ja lastentarhanopettajat toimivat aktiivisina toimijoina huomioidakseen, kuullakseen ja ollakseen läsnä joka hetkessä. Asenteeseen liittyviä olivat myös omaan joustavuuteen ja avoimuuteen uuden kokeilemiselle liittyvät vastaukset. Osa vastaajista koki, että vaaditaan herkkyyttä lasten aloitteiden tunnistamiseksi ja niihin tarttumiseksi.

”Pyrin olemaan ns. ”tuntosarvet herkkänä” lapsiryhmässä aloitteiden tunnistamiseksi ja niihin tarttuen. Myös jokapäiväinen havainnointi on tärkeää.”

Havaintojen tekeminen päiväkodissa auttaa Ojalan (1995) mukaan saamaan lapsesta ja lapsiryhmästä kokonaisvaltaisen kuvan. Kokonaisvaltainen käsitys havaintojen kohteesta tuo arvokasta tietoutta siitä, mitkä toimintatavat ja -mallit edesauttavat parhaiten oppimista, kasvua ja kehitystä. Havainnoinnin myötä ymmärryksemme lapsesta lisääntyy. (Ojala 1995, 7-8) Opettajien vastauksissa mainitaan havainnoin kohteena yleisellä tasolla lapset ja heidän leikkinsä, sekä lasten väliset keskustelut. Erään vastaajan mukaan lasten mielenkiinnon kohteita pyritään saamaan selville havainnoimalla. Havainnot myös kirjataan ja niistä keskustellaan yhteisesti tiimin kanssa. Opettajat eivät eritelleet vastauksissaan havaintojen kohteena olevia asioita. Havaintoja voisi tehdä vaikkapa lasten välisestä vuorovaikutuksesta, lasten ja aikuisten välisestä kommunikaatiosta, leikin kestosta ja mielekkyydestä, leikkijöiden lukumäärästä ja leikin sisällöstä tai käytettävissä olevien materiaalien hyödyntämisestä.

5.3 Osallisuus ryhmän toiminnan suunnittelussa

Varhaiskasvatuksen tehtävänä on tukea lapsen laaja-alaista oppimista ja osaamista. Lapselle ominaisia toimintatapoja – oppimista, liikkumista, tutkimista, taiteellista toimijuutta - tuetaan arjessa sekä perustoiminnoissa, että ohjatuissa tuokioissa. Laaja-alainen osaaminen tarkoittaa tietojen ja taitojen, arvojen, asenteiden ja tahdon muodostamaa kokonaisuutta. Siihen kuuluu kyky käyttää näitä taitoja tilanteen mukaisella tavalla. Laaja-alaisen oppimisen piiriin kuuluu osallistuminen ja vaikuttaminen, ajattelu ja oppiminen, kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu, itsestään huolehtiminen ja arjen taidot, sekä monilukutaito ja tieto- ja viestintäteknologinen osaaminen. Varhaiskasvatuksessa on määritelty jokaiselle osa-alueelle oma tehtävä ja tavoitteet. (www.oph.fi)

Lastentarhanopettajalla on päävastuu ryhmän pedagogisesta suunnittelusta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että opettajat tekisivät suunnitelmat yksin, vaan toimintaa suunnitellaan yhdessä koko tiimin (opettaja, lastenhoitajat, avustajat) kanssa. Joissakin ryhmissä työntekijät ovat sopineet tietyistä vastuualueista, joiden suunnittelu on jaettu työntekijöiden kesken.

”Tiimi suunnittelee yhdessä ryhmän toimintaa.”

”Pääasiassa opettajat. Olimme kuitenkin sopineet vastuualueita ja henkilö X esim. suunnittelee askartelut. Pohdimme myös yhdessä tiiminä toimintaa.”

Lapset osallistuvat toiminnan suunnitteluun kaikkien vastaajien ryhmissä. Eräs vastaaja mainitsee, että hänen ryhmässään lapset ovat oppineet itse ehdottamaan mieluista tekemistä tai toimintaa. Myös vanhempien mielipiteillä ja toiveilla on merkitystä, vanhempien osallisuus mainittiin kahden opettajan vastauksissa. Vanhempia rohkaistaan myös kertomaan lasten ajatuksia, jotka eivät tulisi muutoin esille. Vanhempien osallisuus ja osallistaminen ovat kasvatuskumppanuutta ja kasvatuskumppanuuteen velvoittaa myös varhaiskasvatuslaki.

”Lapsilta kysellään välillä toiveita ja kiinnostusten kohteita suunnittelun tueksi.”

”Lasten pohdintojen ja keskustelujen aiheita yhdessä aikuisten tai muiden lasten kanssa hyödynnetään toiminnan suunnittelussa.”

”Tartutaan arjessa lasten aloitteisiin esim. toivelaulujen laulamiseen.”

”..vanhempien toiveet pyritään ottamaan huomioon.”

”Vanhempain illassa vanhempien ideat.”

Harry Shierin (2001) osallisuuden tasomallissa tarkastellaan osallisuutta lapsen ja kasvattajan välisen vuorovaikutuksen kautta. Vertaan saamiani tuloksia Shierin malliin. Tutkimustulosteni mukaan lasten osallisuus toiminnan suunnittelussa näkyy lasten toiveiden ja ideoiden kyselemisenä ja lasten havainnointina. Tässä on kysymys avautumisesta. Lapsia rohkaistaan kertomaan omia mielipiteitään ja aikuinen mahdollistaa lasten toiveiden ja ideoiden toteutumisen. Kasvattajan toiminta on mahdollistamisen tasolla. Velvollisuuden tasoon liittyviä vastauksia olivat havaintojen pohjalta tehdyt suunnitelmat ja niiden toteutus, toimintaympäristön muuttaminen lasten mielipiteiden ja toiveiden pohjalta sekä lasten oma-aloitteisen toiminnan ylläpitäminen.

Vastauksista näkyy, että ryhmissä pidetään yllä avointa ja keskustelevaa ilmapiiriä. Vuorovaikutus on jatkuvaa lasten ja aikuisten välillä. Kasvattajat pitävät yllä myös keskenään jatkuvaa keskustelun ja pohdinnan kulttuuria. Osassa ryhmistä on käytössä ideakartta tai mind map-tyylinen työkalu, johon kasvattajat keräävät ja kirjaavat lasten ideoita ja toiveita toiminnasta. Lapsia rohkaistaan kertomaan aikuisille ajatuksiaan, heiltä kysellään aktiivisesti toimintaan liittyviä kysymyksiä ja lasten toimintaa, pääasiassa leikkejä, havainnoidaan. Kasvattajat keskustelevat toimintaa suunnitellessaan tehdyistä havainnosta ja niiden perusteella toimintaan saadaan lapsista lähtöisin olevia teemoja.

”Käytämme IDEAKARTTAA. Kirjaamme ideoita leikistä.”

”Lapsilta kysytään ideoita ja havainnoimalla otetaan lasten kiinnostusten kohteita huomioon.”

”Lasten leikkejä havainnoidaan, havaintoja tekee jokainen ja näistä keskustellaan tiimissä.”

Leikin merkitys lapsen kehitykseen on merkittävä. Leikkiessään lapsi rakentaa omaa minä-kuvaansa ja tutkii ympäröivää maailmaa sekä käsittelee omia kokemuksiaan. Leikissä on kysymys leikkijän sisäisestä kokemuksesta. Leikki kehittää lapsen mielikuvitusta, luovuutta ja sosiaalisia taitoja. Sillä on myös merkitystä kielellisten, sekä emotionaalisten, henkisten ja fyysisten taitojen kehittymisessä. (verkkosivusto leikinmerkitys.blogspot.fi) Vastauksissa kerrottiin, että aikuiset havainnoivat lasten leikkejä, kyselevät leikkiin liittyviä asioita ja osassa ryhmistä on käytössä leikinvalintataulu. Lapset saavat pääasiallisesti valita itse leikinvalintatauluun laitettavat leikit. Kahdessa vastauksessa kerrottiin, että ryhmän leikinvalintatauluun valitaan monipuolisesti toimintoja (liikunnallisia, taiteellisia, matemaattisia, kielellisiä ja draamallisia). Tämän avulla eri toiminnan osa-alueet tulevat huomioiduiksi. Tässäkin käytetään hyödyksi lasten ideoita ja heidän ehdotuksiaan voidaan muokata siten, että varhaiskasvatussuunnitelmien perusteissa mainitut toiminnan osa-alueet tulevat esiin arjessa.

”Lapsilta voidaan kysellä mitä leikkejä he haluavat leikinvalintatauluun.”

”Lasten leikkejä havainnoidaan, havaintoja tekee jokainen ja näistä keskustellaan tiimissä.”

5.4 Osallisuus ryhmän toiminnan arvioinnissa ja kehittämisessä

Viimeinen tutkimuskysymykseni koski lasten osallisuutta päiväkodin ryhmien toiminnan arvioinnissa ja kehittämisessä. Osallistuminen arviointiin ja kehittämiseen vaativat vallan ja vastuun jakamista aikuisten ja lasten kesken. Tämä on Shierin (2001) osallisuuden mallin viimeinen taso ja edellyttää aikaisempien tasojen toteutumista. Tutkimuksestani selviää, että lapsia kuunnellaan päiväkodin eri ryhmissä, ja heitä rohkaistaan kertomaan ideoitaan ja ajatuksiaan. Lasten mielipiteillä on merkitystä ja he pääsevät vaikuttamaan omiin asioihinsa. Työyhteisössä ja yksittäisellä kasvattajalla asenteet ja toimintamallit mahdollistavat lasten osallisuuden jokapäiväisessä toiminnassa. Ammatillisuudesta ja osallisuuden nostamisesta rutiiniksi kertoo vastaajien mainitsema lasten kuunteleminen ja rohkaisu omien asioiden ja mielipiteiden kertomiseen.

Ryhmien toimintaa arvioidaan pääsääntöisesti tiimin kesken tiimipalavereissa. Vastauksista ilmeni, että kuuden lastentarhanopettajan ryhmässä tiimipalaverit toimivat arvioinnin ja kehittämisen paikkoina. Tiimipalavereissa keskustellaan yhteisesti siitä, mitkä asiat ovat hyvää ja toimineet ja mitä puolestaan pitää kehittää. Käytäntöjen toimivuuden arvioimiseen tiimipalaveri on vastaajien mukaan oikea paikka. Vastauksista ilmenee, etteivät lapset ole mukana tiimipalavereissa. Lasten mukaan ottaminen tiimipalaveriinkin ei ole missään ryhmässä käytäntönä. Lapsilta saadut palautteet ja kiinnostusten kohteet, sekä heistä tehdyt havainnot vaikuttavat kuitenkin toiminnan arviointia ja kehittämistä tehdessä. Myös arjessa käydään keskustelua aina kun se on mahdollista. Havainnointi nostettiin myös yhdeksi työvälineeksi. Työntekijät havainnoivat omaa toimintaansa, sekä lasten ja koko ryhmän toimintaa. Tarkastelun kohteena on muun muassa lasten kiinnostuksen ja jaksamisen taso. Nämäkin havainnot kirjataan. Lapsilta kysytään mielipiteitä toiminnan onnistumisesta ja vanhempia kannustetaan palautteen antamiseen. Yhden vastaajan ryhmässä lasten ja vanhempien osallisuus toiminnan arviointiin näkyy konkreettisella tasolla esimerkiksi kotiin annettavien tehtävien muodossa.

”Tiimipalavereissa ja arjen keskusteluissa reflektoidaan toiminnan onnistumista.”

”Ryhmän toiminnasta keskustellaan tiimipalavereissa sekä arjessa silloin kun se on mahdollista.”

”Vanhemmilta kysytään mielipiteitä tulevasta toiminnasta/menneistä tapahtumista. Lapset ja vanhemmat osallistetaan toiminnan arviointiin ja suunnitteluun myös ns kotitehtävillä.”

Lasten osallisuus ryhmien toiminnan arvioinnissa ja kehittämisessä on sidoksissa lasten ja aikuisten väliseen vuorovaikutukseen, sekä Shierin malliin verrattaessa alempien tasojen toteutumiseen. Eräs vastaajista toi esille luottamuksellisen ja avoimen ilmapiirin, jossa lasten on helppo lähestyä aikuisia. Lapsilta kysellään toiminnasta ja pyydetään mielipiteitä. Aikuiset kyselevät ja pyytävät parantamishdotuksia sekä yhteisillä hetkillä, että kahdenkeskisissä tuokioissa yksittäisten lasten kanssa. Lapset saavat tehdä itsearviointeja ja koko ryhmä yhteisesti arvioi esimerkiksi tehtävää tai retkeä. Eräs vastaajista toteaa, että lapsilta saa palautteen välittömästi siinä muodossa, onko toiminta ollut heistä kivaa vai ei.

Yhden vastaajan ryhmässä lapsia kannustetaan mielipiteidensä kertomiseen sekä sanallisesti, että toiminnallisesti. Ryhmässä on käytössä peukutus (peukku ylös tai alas), jolla lapset ilmaisevat mielipiteensä toiminnan mielekkyyden suhteen. Toimintaa ja suunnitelmia muutetaan tarvittaessa saadun palautteen mukaan. Yhden vastaajan mukaan lapset eivät juurikaan osallistu toiminnan arviointiin ja kehittämiseen. Vastaajan ryhmässä käydään kuitenkin yhteistä keskustelua lasten ja kasvattajien kesken ja ratkaisuja mietitään välillä yhdessä.

”Ryhmässä hyvä ja luottavainen henki, lapset uskaltavat kertoa asioistaan, mielipiteitään.”

”Lapsilta kysellään mielipidettä toiminnoista ja aikuinen havainnoi lapsen kiinnostuksen ja jaksamisen tasoa.”

”Lapset tulevat kuulluksi ja he saavat kertoa ehdotuksiaan.”

6 POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, mikä on lasten osuus päiväkodin eri toiminnoissa, sekä ryhmien toiminnan suunnittelussa, arvioinnissa ja kehittämisessä. Lisäksi halusin tietää, miten päiväkodin lastentarhanopettajat määrittelevät osallistavan pedagogiikan. Tutkimukseni kohteeksi valitsin Tampereella sijaitsevan päiväkodin ja tutkimuskysymykseni esitin lastentarhanopettajille. Lastentarhanopettajalla on päävastuu ryhmän pedagogisesta toiminnasta. Tämä oli merkittävin seikka pohtiessani tutkimukseni kohde-ryhmää.

Teoreettiseksi viitekehikseksi valitsin Harry Shierin vuonna 2001 kehittämän viisitasoisen mallin lapsen osallisuudesta. Perehdyin myös muihin osallisuutta kuvaaviin tasomalleihin, mutta koska kysymys oli lastentarhanopettajien näkemyksistä, oli Shierin malli tarkoitukseen sopivin. Mallin avulla kasvattajat voivat pohtia omaa toimintaansa osallisuuden mahdollistajina. Shier on käyttänyt mallia luodessaan pohjana Roger Hartin osallisuuden tikapuumallia, eikä sen ole tarkoitus korvata edeltäjänsä, vaan pikemminkin antaa uusia työvälineitä ja näkökulmia kasvattajien arkeen lasten parissa. Shierin mallissa osallisuutta peilataan lapsen ja aikuisen välisen vuorovaikutuksen kautta. (Shier 2001, 108-116)

Shierin (2001) kehittämää osallisuuden tasomallia voidaan käyttää kasvattajien työvälineenä osallisuutta pohdittaessa ja osana kysymykseen osallisuuden mahdollistamisesta. Mallista voidaan erottaa aikuisen toimintaa ohjaaviksi osa-alueiksi avautuminen (opening), mahdollistaminen (opportunity) ja velvoittaminen (obligation). Avautumisen tasolla kasvattaja voi pohtia sitä, miten hän on henkilökohtaisesti sitoutunut tiettyyn toimintatapaan (lapsen kuuntelu) ja kuinka hän omaksuu osallistavan tavan toimia. Itselleen voi esittää kysymyksiä oman pohdinnan tueksi. Olenko valmis kuuntelemaan lasta? Työkentelenkö siten, että lapsen kuunteleminen on mahdollista, kuuluuko tämä työyhteisöni toimintaperiaatteisiin? (Shier 2001, 111-112)

Tutkimustulosteni mukaan lapset ja aikuiset toimivat keskenään aktiivisessa vuorovaikutuksessa ja ryhmissä vallitsee hyvä, luottavainen ja lasta kunnioittava ilmapiiri. Aikuisten välinen kommunikointi ei mene lasten edelle. Aikuinen keskittyy lapseen ja on valmis laskeutumaan hänen tasolleen. Mielestäni tämä kertoo paljon kasvattajien asenteesta ja

tavasta tehdä työtä. Vastausten perusteella jokaisella lastentarhanopettajalla ja heidän tiimeillään on vahva ammattitaito ja lapsia sekä heidän etujaan arvostava asenne. Opettajat kertovat avoimesta ja kannustavasta ilmapiiristä, jossa jokainen otetaan huomioon yksilönä ja jokaisen ääni pyritään saamaan kuuluviin. Osallisuuden huomioiminen ja mahdollistaminen ovat mielestäni tämän perusteella jokaisella vastaajalla osa työskentelytapaa ja vallitseva arvo koko työyhteisössä. Turjan mukaan lasten osallisuuden tunteen muodostuminen on yksilöllistä. Tämän tunteen muodostumiseen vaikuttaa vahvasti hyvät vuorovaikutussuhteet ryhmän muiden jäsenten, erityisesti aikuisten kanssa. Lapsia kuunnellaan myönteisesti ja sensitiivisesti. Lasten kokemukset osallisuudesta saavat Turjan mukaan tunteen mahdollisuuksista vaikuttaa, hyväksytyksi tulemisesta ja yhteenkuuluvuudesta sekä osallisuudesta. (Turja 2011, 51)

Vastausten perusteella päiväkodin kaikissa ryhmissä ollaan mielestäni päästy osallisuuden mallin kolmannelle tasolle ja avautuminen (opening) on kaikkien lastentarhanopettajien omaksuma työskentelytapa. Tästä kertoo esimerkiksi kaikkien vastaajien esiin nostama lapsen kuunteleminen ja lapselle annetut mahdollisuudet tuoda oma äänensä kuuluville. Toiminnan suunnittelussa lapset saavat tuoda esille ideoitaan ja näitä ideoita ja ajatuksia käytetään hyväksi toiminnassa. Erään vastaajan mukaan lapsilta saadut ajatukset rikastuttavat ja laajentavat aikuisten tai muiden lasten tuomia ideoita. Aikuisten tehtävänä on mahdollistaa ideoiden toteutuminen. Shierin mallissa ensimmäiset kaksi tasoa ovat aikuisen toiminnassa avautumista (opening). Tämä pitää sisällään pysähtymisen lapsen äärelle ja lapsen kuuntelemisen sekä kunnioittamisen.

Mahdollistaminen vaatii henkilökohtaisia taitoja ja tietämystä sekä uuden toimintamallin omaksumista käytännön työhön. Kasvattajan tulee miettiä käytettävissä olevia resursseja ja kehittää uusia tapoja työskennellä. Osallisuuden mahdollistamiseen vaikuttavia resursseja ovat kasvattajien ammattitaitoon ja työhyvinvointiin liittyvät seikat, rutinoituneet toimintatavat, aikuisten ja lasten lukumäärä, päiväkotipäivään liittyvät aikataulut sekä muut päiväkodin tiloja käyttävät ryhmät. Rutinoituneisiin toimintatapoihin liittyy voimakkaasti aiemmin vallalla ollut aikuisjohtoinen pedagogiikka. Toiminnan suunnittelu ja toteutus lähtivät aikuisten omista ideoista sekä perinteistä. Tarvitaan rohkeutta ja ennakkoluulotonta asennetta muuttaa omia tapojaan. Työyhteisön esimiehen rooli muutoksessa on merkittävä. Työyhteisön kaikkien jäsenten sitouttaminen lapsen osallisuutta edistäviin tapoihin toimia, on loppujen lopuksi tärkeä osa muutosjohtamista.

Aineistostani nousi hyvin selkeästi esille, että tutkimassani päiväkodissa lastentarhanopettajat työskentelevät lasta kunnioittavalla ja osallistavalla tavalla, eivätkä aikuiset pääätä toiminnasta keskenään. Toimintaa pohditaan tiimeissä ja opettajat ovat päävastuussa toiminnan suunnittelun suhteen mutta lapsilla on aktiivinen rooli ja heidät on nostettu tasavertaisiksi osallistujiksi suunnittelun osalta. Suunnittelu on hyvin keskeinen asia päiväkodin pedagogisessa toiminnassa. Tutkimuksestani käy hyvin esille, että tutkimuskohteena olleessa päiväkodissa suunnitteluun osallistuvat sekä kasvattajat että lapset. Aikaisempiin aiheesta tehtyihin tutkimuksiin verrattuna suurin ero on lasten osallisuudella. Esimerkiksi Karlssonin (2005) ja Puroolan (2002) tutkimuksissa todettiin, että pääpaino päiväkodin toiminnan suunnittelussa on aikuisilla ja heidän mielipiteillään. Vanhempia rohkaistaan tuomaan esille ajatuksiaan ja toiveitaan. Tutkimuksestani ei kuitenkaan selviä, kuinka paljon ryhmien toiminnassa näkyy konkreettisella tasolla lasten suunnitelmat. Vastajat mainitsivat joitain yksittäisiä toimintoja, mutta lähes poikkeuksetta vastaukseen liittyi ehto siitä, onko kyseenomaisen toive mahdollista toteuttaa annettujen raamien puitteissa. Näillä tarkoitettiin osallisuuteen liittyviä esteitä, joita olen tuonut esille aiemmin sekä teoriassa, että pohdinnassa.

Päiväkotipäivän kulkuun vaikuttaa usein vahvasti aikataulu, johon kasvattajilla tai lapsilla ei välttämättä ole juurikaan mahdollisuuksia vaikuttaa. Siivous ja ruoka-aika ovat perinteisiä esimerkkejä aikataulusta. Vaikuttamismahdollisuudet näihin asioihin ovat mielestäni todella pienet. Ryhmien sisällä olevaan aikatauluun sen sijaan pystyy vaikuttamaan halutessaan hyvinkin paljon. Lapset ja lapsiryhmät eroavat toisistaan ikätasoltaan ja lasten kehitystasosta riippuen. Havainnoilla ja lasten osallisuutta tarkastellen saadaan tietoa vaikkapa perustilanteisiin liittyvistä asioista. Herääkin kysymys, voidaanko vaikkapa päivälepo järjestää siten, että kaikkien ei tarvitse mennä nukkumaan, tai voidaanko ruokailutilanteita muuttaa lapsia enemmän osallistaviksi. Aineistostani nousi muutama perushoitotilanteeseen liittyvä asia esille, ja näissä tilanteissa lasten vaikuttamismahdollisuudet olivat lähinnä omiin henkilökohtaisiin tunteuksiin liittyviä. Osallisuuden esteisiin liittyvä kasvattajien ja läsnäolo päivittäin toki vaikuttaa myös aikataulutukseen, eikä tiettyihin asioihin pystytä vaikuttamaan aina. Lasten ja aikuisten turvallisuus on otettava huomioon ensimmäisenä.

Yksittäisen työntekijän ohella muutoksen tulee koskea koko työyhteisöä. Shierin mallia on hyvä käyttää ajatusten ja pohdinnan tukena. Mallista on helppo löytää kysymyksiä,

joita mietitään yksin ja yhteisesti koko tiimin ja työyhteisön kesken. Olenko valmis tukemaan lasta ilmaisemaan omia näkemyksiään, työskentelenkö siten, että tämä on mahdollista? Huomioinko lapsen mielipiteen? Kuuluvatko nämä työyhteisöni toimintaperiaatteisiin? Toiminnan kehittämisessä ja arvioinnissa lasten osallisuus rajoittuu tutkimassani päiväkodissa pääsääntöisesti lapsilta kysyttäviin mielipiteisiin ja heistä tehtyihin havaintoihin toiminnan yhteydessä. Osallisuus arvioinnissa ja kehittämisessä voisikin olla yhtenä koko päiväkodin yhteisenä kehittämiskohteena tulevalla toimintakaudella. Itselleni heräsi aineistoa lukiessani kysymys, ovatko lapset itse tietoisia vaikuttamismahdollisuuksistaan, ja jos, kokevatko he osallistuvansa myös tähän osaan toimintaa. Yhteisillä toimintahetkillä jo toteutuneen toiminnan arviointi ja toiminnasta keskusteleminen voivat lisätä kaikkien osallisuutta. Päivän ja toiminnan kulku, kuinka jokainen on toimintaan osallistunut ja miltä se on lapsista tuntunut, antaa kasvattajille paljon informaatiota henkilökohtaisista kokemuksista ja saattaa usein tukea lapsista tehtyjä havaintoja. Lasten kuunteleminen ja heidän tasollaan oleminen osana jokapäiväistä työskentelymallia, tuo lapsille tunteen tärkeydestä ja huomioimisesta ja lisää heidän rohkeuttaan osallistua lisää. Vallan ja vastuun jakaminen yhdessä lasten ja kasvattajien kesken ei tapahdu automaattisesti, vaan tarvitaan konkreettista näyttöä yhteistyöstä. Esimerkkeinä vallan ja vastuun jakamisesta lasten ja aikuisten kesken, mieleeni tuli lasten kokoukset, joissa lapset ja aikuiset pääsevät yhdessä pohtimaan päiväkotipäivän kulkuun ja toimintaan liittyviä asioita.

Lasten havainnoimisen tulee olla aktiivista ja jatkuvaa. Saamieni tutkimuskysymysten vastausten perusteella voidaan sanoa, että lastentarhanopettajat ja koko tiimi käyttävät havainnointia yhtenä aktiivisena työvälineenä. Havainnoinnin tärkeyttä korostettiin erityisesti kysyttäessä ryhmän toiminnan suunnittelusta ja lasten osallisuudesta suunnitteluun. Havainnointi voidaan nähdä myös tärkeänä osana pedagogista dokumentointia. Pedagoginen dokumentointi toimii varhaiskasvattajan työvälineenä, jonka avulla pyritään luomaan vuorovaikutteista, demokraattista ja reflektoivaa pedagogiikkaa. Jokainen lapsi tulisi nähdä omana yksilönään juuri sellaisena kuin hän on. Dokumentointi vaatii aikaa ja saa usein kasvattajat kyseenalaistamaan omia toimintatapojaan. (Rintakorpi & Vihmari-Henttonen 2017, 14-16)

Valtakunnallinen varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2016) määrittelee yhteiset raamit kaikille tasa-arvoisen ja yhtenäisen varhaiskasvatuksen toteuttamiseksi.

Valtakunnallisessa varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa todetaan, että tietämys lapsen kasvusta, kehityksestä ja oppimisesta, sekä lapsuuden merkityksen ymmärtäminen ovat perustana pedagogiselle toiminnalle. Mahdollisimman pysyvät vuorovaikutussuhteet lapsen ja aikuisen välillä auttavat kasvattajaa tutustumaan lapsen paremmin ja saamaan tietoa hänen yksilöllisestä kehityksestään (Varhaiskasvatuksen perusteet 2016, 18)

Osallistava pedagogiikka määriteltiin tutkimukseni tuloksissa lähes samalla tavalla jokaisen vastaajan kohdalla. Lastentarhanopettajat kertoivat osallistavaan pedagogiikkaan kuuluviksi asioiksi yhteisöllisyyden, lapsen kuuntelemisen ja kuulluksi tulemisen, huomioimisen ja mahdollisuuden vaikuttaa toiminnan sisältöön. Varhaiskasvatuksen perusteissa (2016) määritellään pedagogiselle toiminnalle tietyt kriteerit. Toiminta on kokonaisvaltaista ja sen tavoitteena on edistää lasten oppimista ja hyvinvointia laaja-alaisen oppimisen ohella. Pedagoginen toiminta tapahtuu yhteistyössä ja vuorovaikutuksessa lasten ja kasvattajien välillä. Tutkimustulosteni perusteella voidaan sanoa, että osallistavan pedagogiikan määrittely ja tämän tiedon siirtäminen käytännön työhön ovat kiitettävällä tasolla. Asiat, jotka mainittiin osallistavan pedagogiikan määritelmästä kysyttäessä, olivat samankaltaisia myös muiden kysymysten kohdalla. Kaikissa vastauksissa korostettiin lapsen kuuntelua, aikuisen aitoa läsnäoloa, huomioimista ja lapsen rohkaisua tuoda ajatuksiaan ja ideoitaan kuuluville.

Velvoittamisen tasolla työyhteisö on sisäistänyt uudet toimintamallit ja tavoitteet osallisuudelle ovat osa jokapäiväistä toimintakulttuuria. Lasten näkemysten ja mielipiteiden huomioiminen ovat muodostuneet osaksi rutiineja. Velvoittamista pohtiessa voidaan taas esittää kysymyksiä omaa ja työyhteisön toimintaa arvioidessa. Olenko valmis ottamaan lapsen mukaan päätöksentekoprosessiin ja jakamaan hänen kanssaan omaa valtaani? Onko työyhteisössäni toimintatapoja, joiden myötä tämä on mahdollista? Voivatko aikuiset ja lapset jakaa vallan ja vastuun? (Shier 2001, 110-116)

Lasten osallisuus ei tarkoita mielestäni kuitenkaan kokonaisvastuun siirtymistä pois aikuisilta. Aikuiset ottavat vastuun päätöksistä viime kädessä, sillä se kuuluu heidän rooliinsa. Päätökset perustellaan lapsille heidän ikätasonsa vaatimalla tavalla. Lasten mukaan ottaminen toiminnan suunnitteluun ja päätöksentekoon kasvattaa kuitenkin lasten omaa kokemusta osallisuudesta ja kuten useissa tutkimuksissa on todettu, saa osallistumaan lisää.

Osallistuminen ja vaikuttaminen antavat perustan demokraattiselle ja kestäväälle tulevaisuudelle. Myönteisen minäkuvan ja itseluottamuksen vahvistuminen sekä sosiaalisten taitojen kehittyminen ovat osaltaan osallisuuden mukanaan tuomia asioita. Osallisuudella ja vaikuttamisella on merkitystä myös yhteisten sopimusten ja sääntöjen ymmärtämiseen. Tuloksissa mainittu Miniverso on mielestäni loistava esimerkki tästä. Ristiriitojen ratkaisutaidot ja mahdollisuus vaikuttaa sääntöihin luovat osaltaan myös turvallisuuden tunnetta oman vaikuttamismahdollisuuden ohella.

Varhaiskasvatuksen yhtenä tärkeimmistä tehtävistä on mielestäni tukea lapsen ajattelun ja oppimisen taitoja. Ajattelu ja oppiminen ovat rohkeutta kysyä ja kyseenalaistaa, mielikuvitusta ja luovuutta, taitoa nimetä ja kuvata ympäristöä ja sen ilmiöitä, sekä sinnikkyyttä ponnistella asioiden eteen. Tämä antaa perustan elinikäiselle oppimiselle sekä muiden taitojen kehittymiselle. Tiedon hankinta ja jäsentäminen edellyttävät luovaa ja kriittistä ajattelua. Kasvattajan tehtävä on kuulla ja kuunnella lasten ajatuksia ja antaa tilaa oivaltamiselle ja ihmettelylelle. Mahdollisuus leikkiin ja leikkimiseen ovat äärimmäisen tärkeitä. Leikki tuo lapselle iloa ja riemua ja leikissä mahdollistuu parhaiten lapsen toimijuus. Leikkiin ja vuorovaikutukseen kannustavassa yhteisössä on kaikilla mahdollisuus kokea yhdessä tekemisen (leikin) iloa. Kasvattajan toiminnalla leikin mahdollistamisessa on suuri merkitys. Aikuisen rooli leikissä sekä pedagogiset taidot vaikuttavat vahvasti lasten leikkiin. On annettava tilaa ja aikaa leikkimiselle, otettava huomioon lasten ideoita leikistä, rohkaistava hyvään vuorovaikutukseen ja kanssakäymiseen muiden kanssa ryhmän jäsenenä sekä antaa mahdollisuus ristiriitojen ratkaisuun. Havainnoimalla ja havaintojen dokumentoinnilla päästään näkemään ja kuulemaan lapsen maailmaa ja havaintojen perusteella päästään mahdollistamaan lapsen osallisuutta.

Osallisuuden edistäminen alkaa hetkenä, jolloin aikuinen tuntee, näkee ja kuulee toisin. Kasvattajat oppivat ja omaksuvat uusia toimintamalleja paitsi yksin, myös yhdessä ja toisiltaan. Henkilökohtaisella tasolla osallisuuden mahdollistamiseen vaikuttaa itsensä haastaminen ja omien vahvuuksien pohtiminen. Toisia kunnioittava ja arvostava käytös ja erehtymisen salliminen tulisi kuulua jokaisen työntekijän perusarvoihin työyhteisössä. Kasvattajat voivat jakaa osaamistaan ja omaa tietoaan sekä ajatuksiaan. Jatkuvan arvioinnin ja pohtimisen kulttuuri, tutkimusten ja palautteiden hyödyntäminen sekä kehittämistyö koskee koko työyhteisöä. Osallisuuden tasomallin ylimmille tasoille pääsemistä voidaan pitää yhteisenä päämääränä.

Lasten osallistumisen edellytyksenä oli tutkimustulosteni mukaan lasten oma aktiivisuus aloitteiden tekemiseen mutta myös aikuisten toiminta lapsia kuuntelemalla ja rohkaisemalla kertomaan omia ajatuksiaan. Demokraattisten toimintatapojen – mukaan ottaminen, kuunteleminen, kannustaminen, osallistaminen – avulla aikuiset mahdollistavat lasten vaikuttamisen ja osallisuuden. Oppiminen tapahtuu tilanteissa, jolloin lapset toimivat vuorovaikutuksessa muiden kanssa ja ovat itse aktiivisia kyselijöitä.

Käytännön toiminta päiväkodeissa voidaan jakaa aikuislähtöiseen ja lapsilähtöiseen toimintaan. Useat tutkimukset kertovat osallisuuden korostuneen viimeisinä vuosina. Vuodesta 2016 osallisuuden huomioiminen on lain määrittelemää. Lasten osallisuutta toiminnan arvioinnissa ja kehittämisessä voitaisiin kuitenkin mielestäni vielä lisätä. Lasten mukaan ottaminen aikuisten tiimipalavereihin, huomioiden osallistuvien lasten iän ja kehitystason, vaikuttaisi paitsi lasten vaikuttavuuteen, myös kasvattajien tietoisuuteen eri osallistamisen muodoista. Tiimin omat palaverit ovat edelleen tärkeitä, sillä niissä jokaisella tiimin jäsenellä on mahdollisuus puhua asioita, joista lasten kuullen ei keskustella.

Varhaiskasvatuslaki ja varhaiskasvatussuunnitelmien perusteet velvoittavat laatimaan jokaiselle päivähoidossa olevalle lapselle henkilökohtaisen varhaiskasvatussuunnitelman. Näiden suunnitelmien pohjalta ryhmissä laaditaan ryhmäkohtaiset suunnitelmat ja toiminnan pedagogisen puolen päävastuun kantaa ryhmän lastentarhanopettaja. Mielessäni heräsi ajatus lasten osallisuudesta oman suunnitelmansa laatimiseen ja arviointiin. Perinteisesti keskustelua on käyty vanhempien ja kasvattajien kesken. Lapsen mukaan ottaminen ja hänen kuulemisensa suunnitelmaa laadittaessa toisi lapselle kokemuksen osallisuudesta ja omiin asioihin vaikuttamisesta. Lasten havainnoimisesta saatu tieto, sekä vanhempien lapsestaan kertoma ovat toki ainutlaatuisen tärkeää informaatiota, mutta lapsen kuuleminen tässäkin asiassa toisi lisää tietoa vaikkapa mielenkiinnon kohteista tai lasta askarruttavaista asioista. Suunnitelman arviointivaiheessa lapsen oma kokemus opituista asioista ja kehittämisosa-alueista sekä sen hetkiset tuntemukset tuovat puolestaan lisäarvoa ja vertailupohjaa kasvattajien ja vanhempien havainnoille.

Pedagoginen dokumentointi osana suunnittelua ja lasten osallisuuden huomioimisessa sai minut pohtimaan myös tutkimassani päiväkodissa käytössä olevaa lapsen kasvunkansiota. Päiväkodin eri ryhmissä on käytössä Tenavanetti, sähköinen kasvunkansio, jonne kasvattajat lisäävät tarinoita ja valokuvia lasten arjesta. Nykyisellään Tenavanetti ei mielestäni lisää varsinaisesti lapsen osallisuuden kokemusta, sillä dokumentointi tapahtuu

sähköisesti, eivätkä lapset ole juurikaan mukana prosessissa. Oman urani alkuaikoina (2003) päiväkodeissa tehtiin jokaiselle lapselle oma henkilökohtainen kasvunkansio, johon kerättiin tietoa lapsen päivien kulusta, opituista asioista ja toiminnan sisällöstä. lapset saivat valita kansioon usein itse sinne tulevat askartelut ja muun materiaalin. Kansiot olivat monelle tärkeä omaan kasvuun liittyvä dokumentti, ja parasta niissä oli kansion olemus, itse aikuisen kanssa suunniteltu ja tehty, jota saattoi pitää kädessä ja ottaa tarkasteluun halutessaan. Pedagogista dokumentointia painotettaessa voisi tämän, jo osittain unohtuneen perinteen herättää uudelleen henkiin.

Tutkimukseni tuloksissa on paljon samaa kuin aiemmissa aiheesta tehdyissä tutkimuksissa. Salla Ahlholm (2014) on tutkinut pro gradu – tutkielmassaan kasvattajien toimintaa osallisuuden mahdollistajana, ja hänen tutkimustuloksissaan on mainittu tärkeimpänä toimiva työyhteisö. Kasvattajan toiminnalla on vahva vaikutus osallisuuteen myös Leinosen (2010) ja Akolan tutkimustulosten mukaisesti. Jatkotutkimuksen kohteena tälle tutkimukselle voisi olla lasten itsensä kokeman osallisuuden tutkiminen. Myös muutosjohtaminen uusien toimintamallien käyttöönotossa osallisuuden mahdollistamiseksi olisi mielestäni ajankohtainen ja helposti lähestyttävä aihe.

Kehityskeskusteluissa olisi mielestäni hyvä arvioida yksittäisten työntekijöiden sitoutuneisuutta osallisuuden tukemiseen ja käydä läpi olemassa olevia työskentelymalleja. Tutkimukseni pohjalta olen saanut pyynnön tutkittavan päiväkodin johtajalta laatia kehityskeskusteluihin lomakkeen, jolla työntekijä voi Shierin mallin mukaisesti arvioida tapojaan toimia ja omaa arvomaailmaansa osallisuuteen nähden. Lomake valmistuu kevään 2018 aikana.

LÄHTEET

- Hart, R. 1992. Children's Participation from Tokenism to Citizenship. Innocenti Essays no. 4. UNICEF International Child Development Centre. Italy: Florence.
- Heikka, J. Hujala, E. & Turja, L. 2009. Arvioinnista opiksi. Havainnointi, arviointi ja suunnittelu varhaispedagogiikassa. Vantaa: Printel oy.
- Heikka, J. Hujala, E. Turja, L. & Fonsen, E. 2011. Lapsikohtainen havainnointi ja arviointi varhaispedagogiikassa. Teoksessa: Varhaiskasvatuksen käsikirja (toim.) Jyväskylä: PS-kustannus.
- Heikka, J. Fonsen, E. Elo, J & Leinonen, J. 2014. Osallisuuden pedagogiikka varhaiskasvatuksessa. Suomen Varhaiskasvatus Ry.
- Hirsjärvi, S. Remes, P. & Sajavaara, P. 1997 ja 2009. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Irtamo, M. 2013. Lasten osallisuus päiväkodin arjessa. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu – tutkielma.
- Kananen, J. 2012. Kehittämistutkimus opinnäytetyönä – kehittämistutkimuksen kirjoittamisen käytännönopas. Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Kanninen, K. & Sigfrids, A. 2012. Tunne minut! Turva ja tunteet lapsen silmin. Juva: PS-kustannus.
- Kaplin, K. 2010. Fyysinen varhaiskasvatusympäristö päiväkotien varhaiskasvatussuunnitelmissa. Helsingin yliopisto. Kasvatustiede, Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu – tutkielma.
- Karlsson, L. 2005. Sadutus. Avain osallistavaan toimintakulttuuriin. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kaskela, M & Kronqvist, E-L. 2007. Niin ainutlaatuinen. Näkökulmia lapsen yksilölliseen varhaiskasvatussuunnitelmaan. Helsinki: STAKES.
- Keskinen, R. & Lounassalo, J. 2011. Pedagoginen dokumentointi – Leppoistava osallisuuden mahdollistaja. Teoksessa: Löytöretkellä osallisuuteen. Kehittämistä ja tutkimista päiväkodin arjessa II. Yliopistopaino.
- Korppi, M & Latvala, J. 2010. Osallistava vuorovaikutuksen malli lasten osallisuuden mahdollistajana. Jyväskylän yliopisto, Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu – tutkielma.
- Kylmä, J. & Juvakka, T. 2012. Laadullinen terveystutkimus. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Laukkanen, M. 2010. Lasten osallistumisoikeudet ja niiden toteutuminen päiväkotiryhmässä. Jyväskylän yliopisto, Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu – tutkielma.
- Lasten oikeuksien yleissopimus 1989.

- Leinonen, J. 2010. Lapsen osallisuuden mahdollistaminen päiväkodin toimintakulttuurissa. Tilastollinen tutkimus osallisuuden tasomallista. Helsingin yliopisto. Varhaiskasvatus, Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu – tutkielma.
- Mäkitalo, A. Nevanen, S. Ojala, M. Tast, S. & Venninen, T. 2011. Löytöretkellä osallisuuteen: Kehittämistä ja tutkimista päiväkodin arjessa II. Helsinki: SOCCA – Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus.
- Nivala, E. Ryyänen, S. 2013. Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, vuosikirja 2013, 25-35.
- Perustuslaki 731/1999, 6§, 19§
- Polamo, K. 2010. Lapsen emotionaalisten tarpeiden kohtaaminen päiväkodin työpari- ja tiimityössä. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu – tutkielma.
- Rintakorpi, K. Vihmari-Henttöne, E. 2017. Tää on meidän maailma! Pedagoginen dokumentointi varhaiskasvatuksessa. Helsinki: Lasten Keskus ja Kirjapaja Oy.
- Shier, H. 2001. Pathways to participation: openings, opportunities and obligations. Julkaisussa: Children and Society vol. 15. Iso-Britannia.
- Tampereen kaupungin Varhaiskasvatussuunnitelma 2017.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2006 ja 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Turja, L. 2007. Lasten osallisuus kasvatustyön suunnittelussa ja kehittämisessä. Teoksessa: Erilainen oppija – yhteiseen kouluun. kokemuksia yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden kehittämisestä. Jyväskylä: PS – kustannus.
- Turja, L. & Fonsen, E. 2010. Suuntana laadukas varhaiskasvatus. Professori Eeva Hujan matkassa. (toim.) Suomen Varhaiskasvatus Ry.
- Turja, L. 2011. Lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa. Teoksessa: Varhaiskasvatuksen käsikirja (toim.) Jyväskylä: PS-kustannus.
- Varhaiskasvatuslaki 36/1973, 2 §
- Varhaiskasvatuslaki 580/2015, 1 §; 2§; 2a§
- Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016.
- Venninen, T. Leinonen, J & Ojala, M. 2010. ”Parasta on, kun yhteinen kokemus siirtyy jaetuksi iloksi” – Lapsen osallisuus pääkaupunkiseudun päiväkodeissa. SOCCA – Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus. Työpapereita 2010:3. Kopioniini.
- Vilka, H. 2007. Tutki ja mittaa. Helsinki: Tammi.
- Virkki, P. 2015. Varhaiskasvatus toimijuuden ja osallisuuden edistäjänä. Itä-Suomen yliopisto. Väitöskirja.

LIITTEET

Liite 1. Kysely lastentarhanopettajille

Kysymykset lastentarhanopettajille

1.Kuka / ketkä suunnittelevat ryhmänne toiminnan?

2.Miten lapset osallistuvat ryhmänne toiminnan suunnitteluun?

3.Miten ryhmänne toimintaa arvioidaan ja kehitetään?

4.Miten lasten osallisuus ryhmänne toiminnan arvioinnissa ja kehittämisessä näkyy?

5a.Miten oma toimintasi vaikuttaa lasten osallisuuteen ja sen lisäämiseen ryhmässänne?

5b.Missä tilanteissa lasten osallisuus ryhmänne toiminnassa näkyy?

6.Miten lapselle ominaiset toimintatavat näkyvät ryhmänne pedagogisessa suunnitelmassa?

(Lapsi oppijana, leikkijänä, liikkujana, taiteellisena toimijana, tutkijana)

7.Miten määrittelet osallistavan pedagogiikan?

Kiitos vastauksistasi!

